
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΤΟ ΑΜΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΕΤΕΙΝΟΥ

ΕΝΑ ΛΑ·Ι·ΚΟ ΘΕΜΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ (ΟΡΝΙΘΕΣ 489-498)

Συχνά στὸν Ἀριστοφάνη ἐμφανίζεται ὁ τύπος τοῦ βωμολόχου. Ἔργο του εἶναι νὰ διακόπτη κάθε τόσο μὲ ἓνα χωρατὸ μιὰ ὀπωσδήποτε σοβαρότερη διήγηση ἢ ἀγόρευση, πού χωρὶς τίς διακοπές αὐτές θὰ μπορούσε νὰ εἶναι κουραστικὴ ἢ τουλάχιστο ἀντιθεατρικὴ. Ὅτι τόσο ὁ τύπος τοῦ βωμολόχου ὅσο καὶ ὁ τρόπος του νὰ παρεμβαίνει ἔχουν λαϊκὴ προέλευση, δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερη ἀπόδειξη¹· σὰ συγκεκριμένα χωρία ὡστόσο εἶναι πάντα ἐνδιαφέρον καὶ τὸ λαϊκὸ ὕλικό που κρύβουν νὰ ἀνιχνεύη κανεὶς, ὅπου εἶναι δυνατό, καὶ τὸν τρόπο νὰ μελετᾷ, πῶς ὁ προσωπικὸς ποιητὴς παράλλαξε καὶ ἐκμεταλλεύτηκε τὸ ὕλικό αὐτό. Παραθέτουμε ἓνα παράδειγμα:

Στοὺς Ὅρνιθες ὁ Πεισθέταιρος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ πῶς τὸν παλιὸ καιρὸ τὰ πουλιά — ὄχι οἱ θεοί! — ἐξουσίαζαν τὸν κόσμον. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ἡ ἐξουσία που πάντα ἔχει ὁ πετεινὸς

... ὁπότεν μόνον ὄρθριον ἄση,
ἀναπηδῶσιν πάντες ἐπ' ἔργον, χαλκῆς, κεραμῆς, σκυλοδέψαι,
σκυτῆς, βαλανῆς, ἀλφιταμοιβοί, τορνευτολυρασπιδοπηγοί².
οἱ δὲ βαδίζουσ' ὑποδησάμενοι νύκτωρ³.

1. Ἡ λέξη σημαίνει ἀρχικά αὐτὸν που *λοχᾶ* (παραμονεύει) κοντὰ στὸ βωμὸ ὅταν γίνεται θυσία, γιὰ νὰ ἀρπάξῃ κάτι. Βλ. πρόχειρα W. SCHMID - O. STÄHLIN, *Geschichte der griech. Literatur* I 4,2,2i, 416· ἀναλυτικότερα καὶ μὲ πολλὲς σκέψεις γιὰ τὴ λαϊκὴ προέλευση τοῦ κωμικοῦ αὐτοῦ τύπου: W. Süß, *De personarum antiquae comoediae atticæ usu atque origine*, Diss. Giessen 1905, σ. 55 κ.έ.

2. Ἄς προσέξουμε, πῶς ἡ πολυπαρατακτικὴ ἀναλυτικὴ κατονομασία τῶν ἐπαγγελματιῶν, που προχωρώντας ἀξητικὰ καταλήγει σὲ ἓνα γλωσσικὸ τέρας, δίνει ἀπόλυτα κωμικὴ διάσταση σὲ μιὰ κοινότατη διαπίστωση· βλ. π.χ. Αἴσωπ. μῦθ. 124 Hausrath (=195 Halm): *λέγον* (ὁ πετεινὸς) *χρήσιμον ἑαυτὸν τοῖς ἀνθρώποις εἶναι νύκτωρ (!)* αὐτοὺς *ἐπὶ τὰ ἔργα ἐγείροντα*· πρβ. Ὁβιδίου *Amores* I 6,66: *inque suum miseris excitat ales opus*, καὶ Πλινίου *N.H.* 10,46.

3. Ὁ στίχος συζητήθηκε πολὺ καὶ συχνὰ διορθώθηκε ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς που (ἀδικαιολόγητα κατὰ τὴ γνώμη μας) θεωροῦν καὶ τὸ *νύκτωρ* καὶ τὸ *ὑποδησάμενοι* νοηματικὰ παράδοξα. Τὸ *νύκτωρ* πρέπει νὰ τὸ ἐξηγήσουμε «πολὺ νωρίς, ἀξημέρωτα» (βλ. π. χ. τὴ με-

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν διακόπτει ὁ Εὐελπίδης ὡς βωμολόχος (στ. 489-498):

*Ἐμὲ τοῦτό γ' ἐρώτα.
 χλαῖναν γὰρ ἀπώλεσ' ὁ μοχθηρὸς Φρυγίων ἐρίων διὰ τοῦτον.
 εἰς δεκάτην γὰρ ποτε παιδαρίου κληθεὶς ὑπέπινον ἐν ἄστει,
 κᾶρτι καθυῶδον· καὶ πρὶν δειπνεῖν τοὺς ἄλλους οὗτος ἄρ' ἦσεν·
 κἀγὼ νομίσας ὄρθρον ἐχώρουν Ἀλιμονντάδε, κᾶρτι προκίπτω
 ἔξω τείχους καὶ λωποδύτης παίει ῥοπάλω με τὸ νῶτον·
 κἀγὼ πίπτω μέλλω τε βοᾶν, ὁ δ' ἀπέβλισε θοιμάτιόν μου.*

Ἐνάλογα «ἀμαρτήματα» τοῦ πετεινοῦ εἶναι γνωστὰ στὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ εἶναι σχεδὸν πάντα ἡ ἀλεπού που ἀναλαμβάνει νὰ τὰ τιμωρήσῃ. Ὅταν π.χ. στὸ ἠπειρωτικὸ παραμῦθι «Ἡ ἀλώπου στὸ χατσ'λίκι» ἔρθῃ καὶ τοῦ πετεινοῦ ἡ ὥρα νὰ ξομολογηθῇ, ἡ ἀλεπού θὰ τοῦ πῆ: «ἐσὺ τί ἔκανες; ποὺ λαλᾶς ἀπ' τὰ μεσάνυχτα καὶ ξυπνᾶς τ' ἀνδρόγενα; καὶ κάποτε λαλᾶς γληγορώτερα, καὶ γελιοῦνται κι ἐβγαίνουν τὰ καρβάνια, καὶ τὰ πατοῦν οἱ κλέφτες;»¹. Σὲ μιὰν ἄλλη παραλλαγή τοῦ ἴδιου παραμυθιοῦ τὸ εἰδικὸ θέμα τῆς ληστείας λείπει· τὸ βαρύτερο κρίμα τοῦ πετεινοῦ εἶναι ποὺ ἀρχίζει νὰ φωνάζῃ «δὺο τρεῖς ὥρες νὰ ξημερώσῃ» καὶ ξυπνᾷ τὸν κόσμον πρὶν τὴν ὥρα². Παρόμοια καὶ στὸ γνωστὸ ποντιακὸ τραγούδι:

*Ὁ γέρον καὶ-ν-ἡ γραία
 εἶχαν ἕναν πετεινὸν
 π' ἐκούζεν παρώρας
 κι ἐγνέφιζεν τὸν γέρον - ἄχ
 τὸν παραπονεμένον.
 Ἔρθεν καὶ-ν-ὁ ἀλεπὸν
 ἔφαγεν τὸν πετεινὸν
 π' ἐκούζεν παρώρας ... κλπ.
 Ἔρθεν καὶ-ν-ὁ σκύλον,
 ἔφαγεν τὸν ἀλεπὸν ... κλπ.³*

τάφραση τοῦ v. Daele στὴν ἔκδοση τοῦ V. COULON, *Les Belles Lettres* 1928)· μήπως τὴν ἴδια σημασία δὲν ἔχει συχνὰ καὶ τὸ νεοελληνικὸ νύχτα; — βλ. Α. ΘΑΒΩΡΗ, *Τὰ ἑκφραστικά μέσα προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τοῦ ἡμερονυκτίου κλπ.*, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 26. Τὸ ὑποδησάμενοι θὰ τὸ δεχτοῦμε ὡς σχῆμα κατ' ἐξοχὴν· οἱ φτωχοὶ τεχνίτες ποὺ ἀναφέρει τὸ κείμενο κυρίως νὰ ποδεθοῦν χρειάζονταν, γιὰ νὰ βρεθοῦν ἀπὸ τὸ κρεβάτι στὸ δρόμο τῆς δουλειᾶς.

1. (J.-G. DE HAHN) - J. PLO, *Νεοελληνικά παραμῦθια*, Κοπεγχάγη 1879, σ. 54 κ.έ. πρβ. Γ. ΜΕΓΑ, *Ἑλληνικά παραμῦθια*, Ἀθ. 1962, σ. 39 κ.έ.

2. Ὁ πετεινὸς ἡγούμενος: ΜΕΓΑ, ὅ.π. σ. 7 κ.έ. βλ. καὶ τὴ βιβλιογραφία στὴ σ. 231, ὅπου καὶ ἡ σύνδεση μὲ τοὺς Αἰσωπικούς μύθους.

3. Τὴν παραλλαγή αὐτὴ μοῦ τὴν ἔδωσε ὁ φιλόλογος κ. Γ. Σαββαντίδης· πρβ. ΑΓΙΣ

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸν ἀρχαῖο κόσμο: τὸ θέμα τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ πετεινοῦ τὸ βρίσκουμε—ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη—σὲ ἕναν τουλάχιστο αἰσωπικὸ μῦθο: *αἴλουρος συλλαβὸν ἀλεκτρονὰ τοῦτον ἐβούλετο μετ' ἐλλόγου αἰτίας καταθωήσασθαι. Καὶ δὴ ἀρξάμενος κατηγορεῖ αὐτοῦ λέγων ὄχληρὸν αὐτὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις νύκτωρ (!) κεκραγὸτα καὶ οὐδὲ ὕπνου τυχεῖν αὐτοὺς ἐῶντα* (16 Hausrath = 14 Halm)¹. Μὲ τοὺς κλέφτες σχετίζεται τὸ λάλημα τοῦ πετεινοῦ σὲ ἕναν ἄλλο μῦθο, ὅπου ὅμως μὲ συνειρμικὴ παραλλαγή παρουσιάζονται οἱ ἴδιοι νὰ τὸν τιμωροῦν, ἀκριβῶς γιὰτὶ ἐκείνους (τοὺς ἀνθρώπους) *ἐγείρων ἡμᾶς οὐκ ἔᾶς κλέπτειν* (124 Hausrath = 195 Halm). Ἡ θεματικὴ συγγένεια τῶν νεοελληνικῶν παραμυθιῶν κλπ. ποὺ ἀναφέραμε μὲ τοὺς αἰσωπικούς αὐτοὺς μύθους εἶναι ἀναμφισβήτητη καὶ μᾶς δίνει, νομίζουμε, τὸ δικαίωμα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὄχι μόνον τὸ ἁμάρτημα τοῦ πετεινοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόεξασή του, τὸ θέμα τῆς νυκτερινῆς ληστείας, ἦταν γνωστὰ στὸν Ἀριστοφάνη ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παράδοση². Χαρακτηριστικὸ εἶναι πῶς ὁ κωμικὸς ποιητὴς προσάρμοσε στὸ ἔργο του καὶ ἐκμεταλλεύτηκε τὸ λαϊκὸ ὕλικό.

α) Ἡ δυνατότητα ποὺ ἔχει ὁ πετεινὸς νὰ ζυπνᾷ τοὺς ἀνθρώπους τὸ πρῶτο παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῶν Ὀρνίθων ὡς ἀπόδειξη βασιλικῆς ἐξουσίας. Τὸ ἁμάρτημά του, τὸ πρόωρο ζύπνημα, μαζὶ μὲ τὸ βοηθητικὸ θέμα τῆς συνάντησης μὲ τοὺς κλέφτες, περιορίζεται στὴν κωμικὴ διήγηση τοῦ βωμολόχου.

β) Τὸ ἀόριστο λαϊκὸ θέμα γίνεται στὸ στόμα τοῦ Εὐελπίδη συγκεκριμένο: στὸν ἴδιο ἔτυχε, σὲ μιὰ εἰδικὴ περίπτωσι (εἰς δεκάτην... κληθεῖς) νὰ τὸν ζυπνήσῃ πάρωρα ὁ πετεινός· καὶ ὅταν κίνησε νὰ πάῃ στὸν Ἄλιμο, βγαίνοντας ἀπὸ τὸ τεῖχος τὸν χτύπησε ἕνας λωποδύτης καὶ τοῦ πῆρε τὸ καλὸ του τὸ μάλλινο τὸ ρούχο (*Φουγγίων ἐρίων*). Ὁ ἀκρατῆς, ποὺ φυσικὰ γνωρίζει καὶ αὐτὸς τὸ θέμα, ἔχει διπλὴ χαρὰ. Ὅπως συνήθως στὰ λαϊκὰ θέματα, χαίρεται πρῶτα νὰ ἀναγνωρίσῃ κάτι γνωστὸ καὶ ἔπειτα νὰ παρακολουθήσῃ τὴ νέα παραλλαγή

ΘΕΡΟΣ, Τὰ τραγῳδία τῶν Ἑλλήνων, ΒΒ 1952, τ. Α' σ. 132 (= Passow 273), ὅπου ὅμως τὸ θέμα παρουσιάζεται ἀκόμα πιὸ ἀδυνατισμένο, γιὰτὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ἔννοια τοῦ «παρώρας» λείπει. Ἡ ποντιακὴ παραλλαγὴ πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ θεωρηθῇ πιὸ ἀρχέγονη.

1. Γιὰ τὸ θέμα τῆς νυκτερινῆς ὄχλησης βλ. ἀκόμα τὸ μῦθο 55 Hausrath=110 Halm καὶ τὸ πλούσιο ὕλικό ποὺ συγκέντρωσε ὁ D'ARCY W. THOMPSON, A Glossary of Greek Birds, Λονδίνο 1936=1966, σ. 38 κ.έ. Τὸ ὕλικό σταὶ σχετικὰ λήμματα τοῦ ἐρευνητοῦ STITH THOMPSON, Motif-Index of Folk Literature, Κοπεγχάγη 1955 κ.έ., (U 31. 1, U 33, K 2027) δὲν ἐπηρεάζει τὰ ὅσα ὑποστηρίζουμε ἐδῶ.

2. Ἡ αἰτίαση τοῦ πετεινοῦ συνδέθηκε ἀργότερα μὲ τὴ χριστιανικὴ ἐξομολόγησι στὸ πλαίσιο ἐνὸς ταξιδιοῦ στοὺς Ἁγίους τόπους. Ὁ αἴλουρος τοῦ Αἰσώπου παραμερίζεται. Εἶναι τώρα ἡ ἀλεπού, ποὺ πότε δασκάλια, πότε γιατρός, πότε πνευματικός, πότε στὸ χατζιλίκι, κατορθώνει νὰ πείσῃ τὰ ὑποψήφια θύματα πῶς ἄλλαξε προαίρεσι, καὶ χρειάζεται ὕστερα χάποινα εὐλογία αἰτία, γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀφελεῖς ποὺ τὴν πίστεψαν.

του· *ἀκόμα χαίρεται* σὰν δική του τοῦ Εὐελπίδη τῆ μικροαπάτη, νὰ ἀναφέρῃ μὲ λεπτομέρειες πὼς τοῦ ἔτυχε πραγματικά αὐτὸ ποὺ ὅλοι τὸ ξέρουν θέμα κοινό. Πόσες φορές *ἀκόμα* καὶ διαβασμένοι δὲν καταφεύγουμε καὶ σήμερα στὴν ἴδια μικροψευτιά, γιὰ νὰ ἐνισχύσουμε σὲ ἐνδιαφέρον καὶ πειστικότητα ἓνα περιστατικὸ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλη πηγὴ¹.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐργασία ἦταν σχεδὸν ἔτοιμη, ὅταν ὁ σεβαστὸς ὅσο καὶ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Δημήτριος Λουκάτος, ποὺ τοῦ ἔθεσα ὑπόψη τὶς σκέψεις μου, συσχέτισε εὐστοχα τὸ ὑλικὸ μας μὲ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις γιὰ τὸ Γελαντζή. Μεταφέρω ἐδῶ τὸ σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τὰ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα τοῦ Ν. Γ. Πολίτη (τ. 2, σ. 206):

Ὡς Αὐγερινὸν συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ὑπολαμβάνωσι τὸν Δία, ἐπιτέλλοντα πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ νὰ ἀρχίζωσι προῶρως τὰς ἡμερησίας ἐργασίας των, νομίζοντες ὅτι εἶναι πλέον αὐγὴ. Τούτου ἕνεκα ὁ Ζεὺς, ὡς παραπλανῶν ἀποκαλεῖται *Γελαντζῆς* [Πανδώρα τ. Η' σ. 423, Ἀραβαντινοῦ Ἑπειρ. γλωσσάρ. σ. 31], καὶ λέγουν περὶ αὐτοῦ πῶς «ζεπλανοῦσε μιά φορὰ τοὺς ἀγωγιάταις καὶ ξεκινοῦσαν νύχτα, θαρρώντας τον γιὰ τὸν αὐγερινὸ, κ' ἔτσι ἐπεφταν μιά χαρὰ ἔς τὰ χέρια τῶν κλεφτῶν» [Μ. Χατζοπούλου, Μέσα στὸ λόγγο (ἐν Παρνασσῶ τ. ΙΕ' σ. 54)]. Ἐν Καρπενισίῳ δὲ διηγοῦνται, ὅτι «νιὰ βουλά οἱ Τοῦρκ' εἶδαν τ' ἀστὲρ αὐτοῦνου κὶ νόμισαν κ' ἦταν ἡ αὐγερινὸς κὶ ξεκ' νήσανι, ἀλλὰ ἦτανι νύχτα κὶ πέσανι ἔς τὰ χέρια τῶν οὐχτρῶν. Κὶ τς σφάξαν οἱ Ἑλληνας², γι' αὐτὸ λέιτι κὶ *γελαντζῆς*». Ἄλλο δὲ ὄνομα τοῦ ἀστέρος τούτου, ἐπιχωριάζον ἐν Εὐρυτανίᾳ, εἶναι *Νυχτουκόπου* [κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου].

Ὁ κ. Λουκάτος πρόσεξε *ἀκόμα*, πὼς τόσο ἡ βασικὰ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ ἄστρου (*yalanci* = ψεύτης, ἀπατεώνας) — ποὺ μὲ μιά ὁμορφὴ σύμπτωση μπόρεσε καὶ ἑλληνικὰ νὰ παρετυμολογηθῇ ἀπὸ τὸ *γελῶ*³ — ὅσο καὶ ἡ ἐπίμονη

1. Ἰδιαιτέρα συνηθισμένο εἶναι τὸ φαινόμενο στὰ λαϊκὰ στρώματα, ὅταν πρόκειται γιὰ διήγηση «ἀπίθανη», π.χ. συναπάντημα μὲ ξωθιές, φαντάσματα, θαύματα ἀγίων κλπ. Ἀνάλογα μὲ τὴ σχετικὴ φιλαλήθεια ἢ φαντασία τοῦ ἀφηγητῆ, τὸ περιστατικὸ παρουσιάζεται νὰ ἔχῃ τύχει τοῦ ἴδιου, τοῦ πατέρα του ἢ τοῦ παπποῦ του, ἐνὸς κοντοχωριανοῦ του κλπ. Γιὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἀληθοφάνεια, παρουσιάζονται στίς διηγῆσεις αὐτὲς — ἀκριβῶς ὅπως καὶ στοῦ Εὐελπίδη τῆ διήγηση — χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες ἄσχετες μὲ τὸ κεντρικὸ νόημα. Θὰ τὸ δέχονταν ἄραγε οἱ λαογράφοι μας, ἂν γιὰ τὴ συνήθεια αὐτὴ πρότεινα τὸν ὄρο «(ἀφηγηματικὴ) ἰδιοποίηση»; Ὅπωςδὴποτε εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συσχετίσουμε τὸ φαινόμενο μὲ τὸν βελλερισμὸ, ὅπου ὄχι μιά διήγηση, ἀλλὰ μιά γνώμη παρουσιάζεται, γιὰ νὰ ἐνισχυθῇ τὸ κύρος της, ὅτι τὴν εἶπε ἓνα ἄλλο σημαντικὸ ἢ τουλάχιστο γνώριμο πρόσωπο· βλ. σχετικά: Δ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ, Βελλερισμοί, Ἑλληνικά, Παράρτημα 4 (= Πρροσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδην) Θεσσαλονίκη 1953 σ. 442-455. Τὸ γεγονός εἶχε γιὰ τὸν ἀπλὸ ἀνθρώπο κύρος, ὅταν τὸ ἔζησε ὁ ἴδιος· ὁ λόγος, ὅταν τὸν εἶπε ἄλλος.

2. Ἑθνικὴ ἰδιοποίηση, θὰ λέγαμε· οἱ Τοῦρκοι εἶναι πολὺ πιθανὸ τὴν ἴδια ἱστορίαν νὰ τὴ διηγοῦνται ἀνάποδα.

3. Ἡ λέξις *γελαντζῆς* ἔχει βέβαια τουρκικὴ κατάληξι (βλ. Ν. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, Ἑτυ-

συσχέτιση με τὰ καραβάνια¹ μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ὑποψία ὅτι ὀλόκληρο τὸ θέμα ἔχει ἀνατολίτικη προέλευση, ἴσως ἀραβική. Μήπως, συλλογίζεται, τὸ ὀλοφάνερα πρόσθετο θέμα τῆς ληστείας² στὸ παραμῦθι «Ἡ ἄλωπού στὸ χατσ'λίκι» (Ρίο) προέρχεται ἀπὸ τὶς διηγήσεις γιὰ τὸν Γελαντζή;

“Ὅσο πειστικὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἄποψη αὐτή, μᾶς φαίνεται δύσκολο νὰ πιστέψουμε πὼς ὁ Ἀριστοφάνης ἀπὸ δική του ἐπινόηση συνδέει με τὸ πρόωρο λάλημα τοῦ πετεινοῦ τὸ θέμα τῆς ληστείας, καὶ πὼς ὕστερα ἀπὸ δύο χιλιετηρίδες τὴν ἴδια σύνθεση θὰ τὴ δανειστῆ ἀπὸ μιὰ παρετυμολογικὴ διήγηση γιὰ ἓνα ἄστρο ὁ λαϊκὸς παραμυθᾶς, γιὰ νὰ τὴ συνδέσει πάλι με τοῦ πετεινοῦ τὸ ἀμάρτημα. Πιθανότερη μᾶς φαίνεται μιὰ παράλληλη γένεση τοῦ θέματος τῆς ληστείας, ποὺ συνδέθηκε στὸν ἑλληνικὸ ἀγροτικὸ χῶρο με τοῦ πετεινοῦ τὸ ἀμάρτημα, στὸν νομαδικὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς με τοῦ Γελαντζῆ τὸ γέλασμα· καὶ στοὺς δύο λαοὺς ὑπάρχει ἡ πραγματικὴ δυνατότητα νὰ πέσει στὰ χέρια τῶν ληστῶν ὅποιος, παρερμηνεύοντας εἴτε τῶν ἄστρων τὴ θέση³, εἴτε τοῦ πετεινοῦ τὸ λάλημα, γελαστῆ καὶ βιγῆ ἀπροετοίμαστος νὰ νυχτοπερπατήση. Ὅσοι θέλουν μποροῦν βέβαια νὰ ὑποθέσουν ὅτι στὴν παραλλαγή Ρίο ὁ ἀφηγητὴς ἐπηρεάστηκε συνειρμικὰ καὶ φραστικὰ ἀπὸ τὶς παράλληλες διηγήσεις γιὰ τὸν Γελαντζή.

Ἰωάννινα

ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

ΜΗΛΟ ΔΑΓΚΩΜΕΝΟ

Ὁ Στίλιπων Κυριακίδης σημειώνει γιὰ τὰ παιδικὰ τραγούδια: «πλὴν τῶν καθαρῶς παιδικῶν, τῶν ὑπὸ τῶν παιδίων ἢ χάριν τῶν παιδίων ποιηθέντων

μολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη ²1967 στὸ λῆμμα -ατζής), δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο νὰ προέρχεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν παρετυμολογικὴ αὐτὴ χρῆση. Ἀνεξάρτητη ἀπαντᾷ στὸ δημοτικὸ τραγούδι «Φίλημα σὲ περιβόλι», Πετρόπουλος, ΒΒ τ.2 (47), σ. 65: ποῦ ἴσαν, ψεύτη, ποῦ ἴσαν, κλέφτη, ποῦ ἴσαν, γελαντζή (Σωζόπολις)· στὸ Βελβεντὸ Κοζάνης χρησιμοποιεῖται τὸ σύνθετο *πιρμιλαντζής* (Α. Θαβώρης).

1. Σημαντικὸ ὅτι ὁ Γελαντζῆς ὀνομάζεται καὶ *Γελάν - καρβάνης*: βλ. Γ. ΜΕΓΑ, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 1939, σ. 71. Γιὰ *καρβάνια* γίνεται λόγος καὶ στὴν παραλλαγή Ρίο.

2. Ἡ ἔλλειψη τοῦ θέματος αὐτοῦ στὶς παραλλαγές Αἰσώπου, Μέγχι καὶ Σαββαντιδῆ ἀποδεικνύει πὼς καὶ χωρὶς αὐτὸ οἱ σχετικὲς διηγήσεις στέκουν ἀθύρακτες. Ἡ ληστεία παρουσιάζεται, ἔπου παρουσιάζεται, ὡς βοηθητικὸ ἐνισχυτικὸ θέμα.

3. Ἡ δυνατότητα νὰ γελαστῆ κανεὶς ἀπὸ τὰ σημάδια τοῦ οὐρανοῦ ἐκφράζεται καὶ στὸ τυπικὸ εἰσαγωγικὸ θέμα τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν: *Μὲ γέλασεν ἢ χωμαγή, τ'ἄστρι καὶ τὸ φεγγάρι / καὶ βιγῆκα νύχτα στὰ βονιά ...* (παρατήρηση Ε. Καψωμένου).

ἄσμάτων, ὡς παιδικὰ εὐρίσκονται καὶ ποικιλώτατα ἄλλα ἄσματα ποικίλης ἀρχῆς καὶ προελεύσεως, ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν μεγάλων καὶ χάριν τῶν μεγάλων ποιηθέντα, τὰ ὅποια περιῆλθον εἰς τὸ στόμα τῶν παιδίων ὡς παιδιαί, μετέβαλον τὴν ὕψιν των εἰς παιδικὴν καὶ ὑπὸ ταύτην πλέον ἐπέζησαν μέχρις ἡμῶν»¹. Ὁ Κυριακίδης παραθέτει παραδείγματα παιδικῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἀρχικὰ φαίνεται νὰ ἦταν ἐργατικά, ἀγυρτικά, λατρευτικά, θρησκευτικοφιλοσοφικά, κλέφτικα, ἢ ἀκόμα καὶ ἐπαυδοί. Προσθέτουμε ἓνα παράδειγμα, ποὺ ἡ προέλευσή του φαίνεται ἐρωτική.

Τὸ τραγούδι εἶναι πανελλήνιο. Καταγράφουμε τὴν παραλλαγή ποὺ συνηθίζεται στὰ γιαννιώτικα νηπιαγωγεῖα:

*Ἐνα δύο τρία
πῆγα στὴν κυρία
μοῦ ἴδωσ' ἓνα μῆλο,
μῆλο δαγκωμένο,
τό ἴδωσα στὴν κόρη,
ἔκαν' ἓν ἀγόρι
τό ἴβγαλαν Θανάση,
σκοῦπα καὶ φαράσι.*

Ἡ γενικότερα ἐρωτικὴ σημασία τοῦ μήλου, ποὺ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ξεκινᾷ μὲ τὸ μῆλο τῆς Ἐριδας καὶ καταλήγει στὰ ἔθιμα τοῦ νεοελληνικοῦ γάμου, εἶναι πολὺ γνωστὴ καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ². Ἰδιαιτέρα ὅμως προσέχουμε ὅτι καὶ τὸ δαγκωμένο μῆλο εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸ στὴν ἑλληνικὴ παράδοση ὡς ἀποτύπωμα φιλοῦ καὶ ἐξαιρετικὰ εὐγλωττο καὶ προκλητικὸ ἐρωτικὸ δῶρο: Ἄλκιφρων, Ἐπιστ. παρασίτων 26 (iii 62) 2 *μοιχὸς πολιορκεῖ τὴν οἰκίαν, ὃ Ἡλεῖος νεανίσκος, ... καὶ πρὸς τοῦτον γραμματίδια ὀσημέραι φοιτᾷ δίθυρα παρὰ τῆς γαμετῆς τοῦ τρέφοντος ἡμᾶς καὶ στέφανοι ἡμιμάραντοι καὶ μῆλα ἀποδοδηγμένα* (πρβ. Λουκιανῶ, Τόξαρις 13). Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τοῦ δαγκωμένου μήλου στὸ συμπόσιο μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἀντρα: Ἄρισταινετος, Ἐπιστ. 25 *Πάμφιλος δὲ μήλου μικρὸν ἀποδακὼν εὐστόχως ἠκόντισε εἰς τὸν κόλλον ἐκείνης, ἣ δὲ φιλήσασα μεταξὺ τῶν μαστῶν*

1. ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Μέρος Α', Τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, Ἄθ. 1965, σ. 62.

2. Γιὰ τὰ παγκόσμια σχετικὰ θέματα βλ. STITH THOMPSON, Motif Index, στὴ λέξη apple. Γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμον βλέπε πρόχειρα H. LICHT (-J. H. Freese, μεταφραστής), Sexual Life in ancient Greece, Λονδίνο 1932=1963, 207 κ.έ. Βυζαντινὲς καὶ νεοελληνικὲς μαρτυρίες συγκέντρωσε καὶ συνέδεσε μὲ τίς ἀρχαῖες ὁ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. 2, Ἄθ. 1921, σ. 28 κ.έ.

ὑπὸ τῷ περιδέσμῳ, ὃν περιεστερνίσατο, παρέβυσε (πρβ. Λουκιανῶ Ἐταιρ. Διάλ. 12,1). Ἀντρικὴ εἶναι ἡ πρωτοβουλία καὶ σὲ ὅσες νεοελληνικὲς μαρτυρίες μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε:

Δὺὸ μηλαράκια σοῦ ἴστελα, τὸ ἓνα δαγκαμένο.

Ἀνάμεσα στὴ δαγκανιὰ φιλι σοῦ ἴχω σταλμένο. (Κορσικὴ) ¹

Πρβ. *Τὸ μῆλον ἀπὸ σοῦ ἴδωκα ἦτανε δακαμένο,*

κι ἀπάνω στὴ δακαμαθιά ἔχει φιλι γραμμένο. (Κρήτη) ²

Φωτισμένο ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ ὅλα, τὸ τραγουδάκι πού μελετᾶμε φαίνεται νὰ κρύβῃ μιὰ μικρὴ ἐρωτικὴ ἱστορία. Αὐτὸς πού δέχτηκε τὸ δαγκωμένο μῆλο ἀπὸ τὴν κυρία — ὅχι φυσικὰ τὴ δασκάλα, ἀλλὰ μιὰ παντρεμένη μεγαλοκυρά ³ — προτίμησε νὰ τὸ χαρίσῃ στὴν κόρη (τῆς;). Τὸ γρήγορο ἀποτέλεσμα τοῦ δώρου (ἔκαν' ἐν' ἀγόρι!) δὲν πρέπει τὴ φορὰ αὐτὴ νὰ τὸ ἀποδώσουμε στὴ συνηθισμένη ἀποσιωπητικὴ λιτότητα τοῦ δημοτικοῦ λόγου· τὸ ἴδιο ἄλλωστε ἄμεσο ἀποτέλεσμα παρουσιάζεται νὰ ἔχῃ τὸ φάγωμα ἐνὸς μῆλου καὶ στὸ ἡπειρώτικο παραμῦθι «Τὸ βασιλόπουλο καὶ τὸ πουλάρι» ⁴: «Ἦταν μιὰ βασίλισσα ὅπου δὲν ἔκανε παιδιά· καὶ πῆγε ἓνας Ὀβριὸς καὶ τῆς λέει· νὰ τοῦτο τὸ μῆλο, νὰ τὸ φᾶς, γιὰ νὰ κάμῃς παιδιά. Πῆρ' ἐκεῖνη τὸ μῆλο, τὸ καθάρισε καὶ τὸ ἴφαγε, καὶ τὲς πέτσες τὲς ἔριξ' ἀποκάτω, καὶ τὲς ἔφαγ' ἡ φοράδα, κι ἀγγαστρωθῆκαν κι οἱ δυὸ μαζί. Ἡ βασίλισσα ἐγέννησε παιδί [= ἀγόρι], κι ἡ φοράδα πουλάρι». Τὸ παραμυθικὸ θέμα εἶναι γνωστὸ ⁵, καὶ βασιίζεται στὴν παγκόσμια λαϊκὴ πίστη πὼς τὸ μῆλο, ὅπως καὶ ἄλλοι καρποί, ἔχει γονιμοποιητικὲς ιδιότητες· κοντὰ στὴ γενικότερα ἐρωτικὴ του σημασία πρέπει νὰ εἶναι ἡ διάσταση τῆς γονιμότητος πού ἔδωσε στὸ μῆλο τὴ μεγάλη σημασία του στὰ γαμήλια ⁶.

1. ΦΑΡΔΥ, Ἱστορία τῆς Κορσικῆς, σ. 182 ἀρ. 14. Καὶ τὴν παραπομπὴ καὶ τὸ κείμενο τὰ δανείζομαι ἀπὸ τὸν Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗ, ὁ.π. σ. 29· πρβ. καὶ PASSOW, *Disticha amatoria*, 959.

2. Μ. ΛΙΟΥΔΑΚΗ, Λαογραφικὰ Κρήτης, τ. Α' Μαντινάδες, ἸΑΘ. 1936, σ. 224, ἀρ. 83· πρβ. καὶ Π. Π. ΒΑΒΟΥΛΕ, Ὁ κρητικὸς τραγουδιστής, Χανιά 1950, σ. 144.

3. Ἡ χρῆσις τοῦ κυρία μὲ τὴν ἔννοια τῆς οἰκοδέσποινας εἶναι πολὺ παλιά. Παντρεμένες εἶναι πού προκαλοῦν μὲ δαγκωμένο μῆλο στὸν Ἀλκίφρονα καὶ στὸν Λουκιανὸν (ὁ.π.)· πρβ. LICHT, ὁ.π. σ. 63.

4. (J. - G. DE HAHN) - J. PIO, *Contes populaires grecs*, Κοπεγχάγη 1879, σ. 9 κ.έ.

5. STITH THOMPSON, *Motif Index* ἀρ. T 511.1.1 Conception from eating apple. ἸΑθησαύριστο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα!

6. Βλ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗ, ὁ.π. Δύσκολο ἕμως μᾶς φαίνεται, παρ' ὅλη τὴ σημασία τοῦ μῆλου ὡς γαμήλιου δώρου, νὰ χαρακτηριστῇ τὸ τραγούδι μᾶς νυφιάτικο.

Τί ἀκριβῶς ἦταν ἀρχικά τὸ ἐρωτικὸ αὐτὸ ἀφηγηματικὸ τραγούδι, ὅπου ἡ διερεύνησή μας διαπίστωσε τὴ συνύπαρξή καὶ τὸ συμφυρμὸ¹ δύο πανάρχαιων καὶ ἰσχυρῶν ἀκόμα λαϊκῶν θεμάτων; Ποιὰ ἢ σημασία, συμβολικὴ ἢ κυριολεκτικὴ, τοῦ ὀνόματος Θανάσης; Ποιὰ ἄλλα στοιχεῖα ἔχουν ἐκπέσει στὴν ὀπωσδήποτε πολύχρονη ἱστορία τοῦ τραγουδιοῦ; Ἀδύνατο νὰ ἀπαντήσουμε χωρὶς πρόσθετο ὕλικό. Ὡς δυνατότητα μόνο ἀντικρίζουμε τὴν περίπτωση ἢ κυρία τοῦ τραγουδιοῦ, ὅπου πῆγε ὁ ἐραστής, νὰ ἀντιστοιχῇ ὡς μάλιστα στὸν Ὀβριὸ τοῦ παραμυθιοῦ. Τὸ τραγούδι μας πλησιάζει τότε τὸν παραμυθικὸ τύπο τῆς Λιογέννητης². Σχεδὸν βέβαιο μᾶς φαίνεται ὅτι τὸ τραγούδι ἦταν ἀρχικὰ ἀνομοιοκατάληκτο. Πῶς ἄλλιῶς νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀνομοιοκαταληξία ἀκριβῶς στὸ θέμα τὸ κεντρικό³;

Ἰωάννινα

ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΙΚΟ «ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ»
ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΠΟ ΜΑΘΗΤΗ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ

Ἀνάμεσα στὰ βιβλία τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας ποὺ τυπώθηκαν στὴ Μοσχόπολη τὸν 18ο αἰώνα γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀνάγκες τοῦ ποιμνίου καὶ τὴν ἀπόκρουση τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερα ἔντονων κατὰ τοὺς πρώτους μετὰβυζαντινοὺς αἰῶνες⁴, εἶναι καὶ τὸ

1. Ὁ συμφυρμὸς φαίνεται καθαρότερα σὲ μιὰ παραλλαγή ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο: ... μού 'δωσ' ἓνα μῆλο, / ἦταν δαγκωμένο / τὸ δάγκωσε ἡ κόρη, / ἔκαν' ἓν' ἀγόρι... κλπ.

2. Βλ. σχετικὰ, Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗ, ὁ.π. σ. 30.

3. Ἀπὸ τὶς ὀμοιοκαταληξίες τοῦ τραγουδιοῦ, ἡ πρώτη φαίνεται νὰ δημιουργήθηκε μὲ πρόσθετη τὴν τυπικὴ ἀρχὴ ἓνα, δύο, τρία· ἡ τελευταία μὲ πρόσθετο πάλι τὸ περιγελαστικὸ καὶ ἀθλαίρετο φυσικὸ ζεῦγος σκούπα καὶ φαράσι (ποὺ ὅμως δὲν εἶναι σπάνιο στὰ παραμύθια). Μόνη γνήσια — συμπτωματικὴ; — ὀμοιοκαταληξία: κόρη - ἀγόρι.

4. Εἰδικὰ γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ στὴν περιοχή τῆς Ἠπείρου, ὅπου καὶ ἡ Μοσχόπολη, βλ. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, Οἱ μισσιονάριοι καὶ ἡ Ἠπειρος, Πάνταινος 6 (1914) 437-441. Ἐπίσης, τὴν ἐπετηρίδα Oriente Cattolico, Cenni storici e statistiche, Città del Vaticano (S. Congregazione per la Chiesa Orientale) 1962, σ. 176-177, ὅπου ἱστορικὸ διάγραμμα καὶ ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία.

«Συνταγμάτιον Ὁρθόδοξον ...»¹ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀγιοναουμίτη², μοναχοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ στὴν Ἀχρίδα³. Τὸ βιβλίον τυπώθηκε στὰ 1746 στὸ μοσχοπολίτικο τυπογραφεῖο τοῦ «Ὁσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ Θαυματουργοῦ»⁴, σὲ 4ο σχῆμα καὶ 104 σελίδες. Προτάσσεται

1. «Συνταγμάτιον Ὁρθόδοξον περιέχον ἐν αὐτῷ Ἐρωταποκρίσεις λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς Ἀγίας Καθολικῆς, καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς. Συντεθὲν μὲν Παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κωνσταντίνου τοῦ Ἀγιοναουμίτου, πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν Χριστιανῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ Οὐγκαρία εὐρισκομένων πραγματευτῶν, καὶ Τύπω ἐκδοθὲν ἵνα παρέχεται αὐτοῖς δωρεάν. Διορθωθὲν παρὰ τοῦ Κῦ Μιχαὴλ Ὑπισχιώτου. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ. Τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου. αψμς'. ἐν Μοσχόπολει», βλ. LEGRAND, ΒΗ, 18. s., 1, 345 (ἀρ. 344), καὶ Ν. ΔΕΛΙΑΛΗ, Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 133 (ἀρ. 507). Κατὰ τὸν Κ. Ν. ΣΑΘΑ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθ. 1868, σ. 602, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγιοναουμίτης ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Συνταγμάτιον» ἔγραψε καὶ ἕνα ἄλλο βιβλίον «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», Μοσχόπολις 1746, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν περιέχεται οὔτε στὴν ΒΗ, οὔτε καὶ στίς διάφορες προσθήκες τῆς, ὅσες μοῦ ἦταν προσιτές. Ὁ σεβαστὸς μου καθηγητῆς κ. Dan Simonescu εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὅτι στὴ Ρουμανία ὑπάρχει ἕνα ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ πρωτείου τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτῆς, καὶ περὶ μεταλήψεως», Μοσχόπολις 1746' βλ. καὶ P.E.R. PAPANAGI, Scriitori Aromâni în secolul al XVIII-lea, Βουκουρέστι 1909, σ. 24-31, ὅπου οἱ ἐκδόσεις τοῦ μοσχοπολίτικου τυπογραφείου. Προφανῶς, τὸ «Συνταγμάτιον» ἦταν δευτέρη ἐπιρρυζημένη ἐκδοσις τοῦ «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» μὲ βασικὴ προσθήκη τὴν ἀκολουθία τοῦ ὁρθοῦ. Παρόμοιους σκοποὺς μὲ τὰ δύο αὐτὰ βιβλία ἐξυπηρετοῦσαν καὶ ἄλλες δύο μοσχοπολίτικες ἐκδόσεις, ἡ «Ὁρθόδοξος διδασκαλία» (1765) τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ «Ἡ ἀλήθεια κριτῆς εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν λατρείων τοῦ πατρὸς Βενζόνη ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἰησοῦιτῶν» (1769), βλ. ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΑΑ, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς, ἡ καταγωγή τῶν Κουτσοβλάχων καὶ ἡ ἐγγραμμάτησις τῆς γλώσσης αὐτῶν, Θεολογία 12 (1934) 48 κ.έ.

2. Ἐργάστηκε στὸ μοσχοπολίτικο τυπογραφεῖο καὶ ἀργότερα διετέλεσε ἐφημέριος τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητος τοῦ Μίσκολτς στὴν Οὐγγαρία, βλ. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, Νέα Ἑλλάς, Ἀθ. 1872, σ. 388. Κ. Ν. ΣΑΘΑ, ἔ.ἀ., σ. 602. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Ἱστορία ἀπὸ σκουβάλων. Ἀθροισμα πρῶτον. Ἀποικία, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 36 (1916) 126. Στὸ Μίσκολτς ὑπῆρχε ἀξιόλογη κοινότητα Κουτσοβλάχων μοσχοπολιτῶν, βλ. Ρ. ΠΑΡΑΝΑΓΙ, ἔ.ἀ., σ. 46. V. PARACOSTEA, Teodor Anastasie Cavalioti, Revista Istorică Română 9(1931)-10 (1932), σ. 36 ἀνατύπου. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. 2, Ἀθ. 1936, σ. 442-443. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, Ἡ Μοσχόπολις, 1330-1930, Θεσσαλονίκη 1957 (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν-Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 21), σ. 132. Γενικὸ διάγραμμα γιὰ τοὺς Ἑλληνας μετανάστες στὴν Οὐγγαρία, πού ἦταν στὴν πλειοψηφία τοὺς Κουτσοβλάχοι, βλ. Ö. FÜVES, Οἱ Ἑλληνας τῆς Οὐγγαρίας, Θεσσαλονίκη 1965.

3. Ἡ Μοσχόπολη ἀνῆκε στὸ κλίμα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδας, ὡς τὴν κατάργησις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς (1767). Κατόπιν ὑπήχθη στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

4. Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολεως ἦταν μᾶλλον συντεχνιακό, βλ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙ-

ἐπίγραμμα τοῦ συγγραφέα, ἀφιερωμένο στὸ μητροπολίτη Καστορίας Χρῦσανθο¹: ἀκολουθοῦν κεφάλαια σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τὴ μετάληψη τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ βιβλίον τελειώνει μὲ «τινα ἄλλην μικρὰν ἀκολουθίαν, συντετηγμένην διὰ χρεῖαν τῶν πολιτευομένων ἐν ἀλλοδαπῇ»². Μετὰ τὰ τέσσαρα κεφάλαια δημοσιεύονται δύο ἐπιγράμματα τοῦ Μιχαὴλ Ἰπισχιώτη, ποὺ ἦταν ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου καθὼς καὶ ἀρκετῶν ἄλλων μοσχοπολιτικῶν ἐκδόσεων³.

Δέκα χρόνια περίπου μετὰ τὴν ἐκδοσὴ του, γύρω στὰ 1755, τὸ «Συνταγματίον» ἄρχισε νὰ μεταφράζεται στὰ ἰταλικά ἀπὸ ἓνα νεαρὸ Κερκυραῖο Δημήτριο, μαθητὴ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, μὲ τὴ βοήθειά του, στὴν Κέρκυρα. Ἡ μετάφραση ὄχι μόνον δὲν τυπώθηκε, ἀλλὰ οὔτε κὰν ὀλοκληρώθηκε, καὶ θὰ παρέμενε ἄγνωστη ἂν δὲν εἶχαν σωθῆ σχετικὲς εἰδήσεις σ' ἓνα ἐνημερωτικὸ ἔγγραφο πρὸς τὴν Propaganda Fide στὴ Ρώμη⁴, ὅπου καὶ τὸ ἐπεσήμανα. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἀνυπόγραφο, ὅπως καὶ ἀρκετὰ ἄλλα πληροφοριακῆς φύσεως, καὶ ἀχρονολόγητο· μόνον στὸ f. 247^v σημειώθηκε, προφανῶς ἀπὸ τὴ

ΝΟΥ, Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων, Ἄθ. 1905, σ. 44, καὶ Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Μοσχόπολις, αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας, 1500-1769, Ἄθ. 1941, σ. 11. Γιὰ τὶς μοσχοπολιτικὰ συντεχνίες, βλ. V. PARACOSTEA, Despre corporațiile Moscopolene, *Revista Istorică Română* 9 (1939), αὐτοτελὴς ἐκδοσὴ Βουκουρέστι 1940. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἱερομόναχου Γρηγορίου Κωνσταντινίδου ἀπὸ τὴ διεύθυνσίν του, τὸ τυπογραφεῖο ἐμφανίζεται ὡς ἰδιοκτησία τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦ Ἀχρίδος, βλ. Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ἔ.ἀ., σ. 24.

1. Μητροπολίτης Καστορίας κατὰ τὴν περίοδο 1719-1756 καὶ 1761-1764, βλ. I. SNEGAROV, *Istoriija na Ohridskata Arhiepiskopija - Patriaršija*, τ. 2, Σόφια 1932, σ. 229, καὶ ΑΝΘΙΜΟΥ Δ. ΑΛΕΞΟΥΔΗ, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας, Κέρκυρα 1868, σ. 97.

2. Περιγραφή καὶ διάταξι τῶν περιεχομένων τοῦ «Συνταγματίου», βλ. ΒΗ, ἔ.ἀ., σ. 345-346.

3. Ἀπόφοιτος τῆς Ἀκαδημίας Μοσχοπόλεως καὶ ἐπιμελητὴς πολλῶν ἐκδόσεων τοῦ τυπογραφείου, στίς ὁποῖες δημοσίευε ἀρχαῖα ἐπιγράμματα. Κατὰ τὸν ΕΥΛΟΓΙΟ ΚΟΥΡΙΑΛ, ἔ.ἀ., σ. 252, «καταπλήσσει ὄντως τὸν ἀναγνώστην ἢ περὶ τὴν ἀρχαίαν ποίησιν καὶ τὰ διάφορα ἐπιγράμματα ἐπίδοσις [του], ἐν οἷς θαυμασία γίνεται χρῆσις πάντων τῶν μέτρων μετὰ σπανίας εὐχερείας». Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσιν του, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης, *Θεολογία* 7 (1929)-11 (1933), σ. 81-83, 131-133 τοῦ ἀνατύπου Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἰωάννινα 1960, σ. 125.

4. Αὐτὸ ἔγγραφο στὸ Archivio Storico della S. Congregazione de Propaganda Fide, Graeci, vol. 3 (1737-1844), f. 246^r-247^r. Γιὰ ἔρευνες στὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς Propaganda Fide χρῆσιμο εἶναι τὸ εὐρετήριο τοῦ Ν. ΚΟΨΑΛΣΚΥ, *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione «de Propaganda Fide»*, *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 17 (1961) 9-23, 109-117 (καὶ ἀνάτυπο 1961, σσ. 40).

γραμματεία τῆς Propaganda, ὁ χαρακτηρισμὸς «Corfù= Graeci, 17 agosto 1759»¹, πράγμα πού σημαίνει ὅτι προερχόταν ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς κύκλους τῆς Κέρκυρας.

Ὁ ἄγνωστός μας συντάκτης πληροφοροῦσε μὲ τὸ ἔγγραφο τοῦ τὴν Propaganda² ὅτι ὁ ἐφημέριος τῆς γνωστῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἰάσωνα καὶ Σωσιπάρχου, στὸ προάστιο τῆς Κέρκυρας Κανόνι κοντὰ στὸν ὄρμο τῶν Καστράδων³, ἱερομόναχος Ἰωαννίκιος Γκόγιας, εἶχε στὴν προσωπική του βιβλιοθήκη ἓνα ἀντίτυπο τοῦ «Συνταγματικίου», βιβλίου γραμμένου στὴ νεοελληνική. Ἀφοῦ παρέθετε τὸν τίτλο, ἀνέλυε τὸ περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴν 1ῃ σελίδα ὡς τὴν 20ῃ ὁ σχετικὸς μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διάλογος. Ὁ δεῦτερος διάλογος ἀναφέρεται στὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα (σ. 21-45), ὁ τρίτος (σ. 46-68) στὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ στὸν καθολικισμὸ τῶν ἀζύμων καὶ ἐνζύμου. Τὸ ὑπόλοιπο περιεχόμενο ἦταν ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου καὶ διάφορες καθημερινὲς προσευχές.

Κατόπιν ἀνέφερε τίς ἐξῆς ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴν Propaganda καὶ τὸν καθολικισμὸ τῆς Κέρκυρας εἰδήσεις: Ὁ π. Ἰωαννίκιος εἶχε ἓναν ἀνεψιὸ δεκαεξί χρονῶν, τὸν Δημουτσο, δηλ. Δημήτριο, ὁ ὁποῖος ἀποφάσισε νὰ μεταφράσῃ τὸ «Συνταγματικίον» στὰ ἰταλικά. Ἐπειδὴ δὲν γνῶριζε καλὰ τοὺς θεολογικοὺς ὅρους, ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, ἐγκα-

1. Ἀπὸ τὰ γεγονότα πού ἀναφέρονται, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γράφτηκε καὶ νὰ στάλθη-
κε στὴ Ρώμη τὸν Ἰούνιο ἢ Ἰούλιο τοῦ 1759. Ἡ συνάντηση τοῦ νεαροῦ Κερκυραίου μὲ τὸν
π. Girolamo ἔγινε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1758· ἡ μετάφραση γνωστοποιήθηκε στὸν Ἰησουΐτη
π. Bevilacqua, «ὁ ὁποῖος τὴν περασμένη ἀνοιξὴ γύρισε στὴν πατρίδα του Φερράρα, ἀκο-
λουθώντας τὸ δρόμο Νεάπολη - Ρώμη», δηλ. τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1759· ἡ Propaganda Fide
παραλαμβάνει τὸ ἔγγραφο στίς 17 Αὐγούστου 1759. Ἄρα ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου πρέ-
πει νὰ τοποθετηθῇ τὸν Ἰούνιο ἢ Ἰούλιο τοῦ 1759.

2. Ἐπικεφαλῆς τῆς Propaganda Fide ἦταν τότε ὁ καρδινάλιος Giuseppe Spinelli
(5.9.1756 - 9.4.1763) καὶ γραμματέας ὁ ἀργότερα καρδινάλιος Nicolò Antonelli (16.
3.1757 - 24.9.1759), βλ. N. KOWALSKY, Serie dei Cardinali Prefetti e dei Segre-
tari della Sacra Congregazione «de Propaganda Fide», Ρώμη 1962 (Collectio Ur-
baniana, Series III, Textus ac Documenta, N° 4), σ. 8-9, 24-25.

3. Βλ. I. ΡΩΜΑΝΟΥ, «Ἁγιοὶ Ἰάσων καὶ Σωσιπάρχος καὶ οἱ ἐν Κερκύρα ἀρχαιότατοι
χριστιανικοὶ ναοὶ, Κερκυραϊκὰ Χρονικά 7 (1959) [Ἰωάννου Ρωμανοῦ Ἱστορικά Ἔργα],
σ. 376-385 (τὴν παραπομπὴ ὀφείλω στὸν φίλο κ. Γ. Κιουτούτσκα, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ).
Ἐπίσης βλ. Σπ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς συ-
στάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, Κέρκυρα 1920, σ. 187-189, 194. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ,
Περὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου, Δελτίον
Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 4ῃ περ. (1966-1969), τ. 5, σ. 140-174. ΤΟΥ
ΠΑΠΟΥ, Διορθώσεις καὶ προσθήκαι εἰς τὰ περὶ τὴν χρονολογήσιν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν
Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου, αὐτ. σ. 315.

τεστημένου τότε στην Κέρκυρα¹. Με τή συνεργασία τους τελείωσε ή μετάφραση τοῦ πρώτου διαλόγου, τοῦ σχετικοῦ με τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ὁ νεαρός Δημήτριος καί μετά τήν μετάφραση τοῦ πρώτου διαλόγου συνέχισε νά ἐπισκέπτεται τόν Θεοτόκη, γιά νά παρακολουθῆ μαθήματα γεωμετρίας καί λογικῆς, τίς ἀρχές τῆς ὁποίας, πού τοῦ ὑπαγόρευε ὁ Θεοτόκης, σημείωνε στό τετράδιο ὅπου εἶχε γραφῆ ἡ ἰταλική ἀσυμπλήρωτη μετάφραση τοῦ «Συνταγματίου». Μὴν ἔχοντας ὅμως πολλά ἐνδιαφέροντα, σταμάτησε τὰ ἰδιαίτερα μαθήματα. Πέρασαν τρία χρόνια, καί τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1758 ὁ νεαρός Κερκυραῖος σκέφτηκε νά συνεχίση τὰ μαθήματα τῆς λογικῆς ζητώντας τή βοήθεια καί τίς ὑποδείξεις τῶν βυζαντινόρρυθμων καθολικῶν μοναχῶν *Minori Riformati*², πού συντηροῦσαν ἕνα στρατιωτικό νοσοκομεῖο στή γειτονιά του, στὸν ὄρμο τῶν Καστράδων³. Ἄρχισε καί πάλι τὰ μαθήματά του με τήν καθοδήγηση τοῦ Βενετοῦ π. Girolamo, στὸν ὁποῖο καί ἔδειξε τὸ τετράδιο με τίς σημειώσεις τῶν μαθημάτων τοῦ Θεοτόκη, χωρὶς νά προσέξῃ ὅτι στὸ ἴδιο τετράδιο ἦταν γραμμένη καί ἡ ἀσυμπλήρωτη μετάφραση τοῦ «Συνταγματίου». Ὁ π. Girolamo τοῦ ζήτησε τὸ τετράδιο καί τὸ παρέδωσε σ' ἕναν ἱερέα τοῦ καθολικοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Κέρκυρας⁴, με τήν παράκληση νά τοῦ ἐτοιμάσῃ ἕνα ἀντίγραφο. Ὁ ἱερέας, ἐκτός ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο τοῦ π. Girolamo, κράτησε καί ἄλλα δύο ἕνα γιά δική του χρήση καί ἕνα ἄλλο γιά τὸν ἐφημέριο τοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομεῖου τῶν Καστράδων, πού ἦταν ἱερομόναχος τοῦ τάγματος τῶν *Minori Osservanti*⁵. Οἱ ππ. *Minori Riformati*

1. Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης χειροτονήθηκε ἱερέας στὰ 1762, βλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης, ΘΗΕ, τ. 9, Ἀθ. 1966, σ. 487. ΒΑΣ. ΤΑΤΑΚΗ, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 8: Σκοῦφος - Μηλιάτης - Βούλγαρις - Θεοτόκης, Ἀθ. 1953, σ. 250. Ἡ πληροφορία τοῦ ἐγγράφου ὅτι ἦταν μοναχὸς καί ὄχι ἱερομόναχος, συμπίπτει με τήν ἀποψη τοῦ Γ. ΖΑΒΙΡΑ, ἔ.ἀ., σ. 490, «ἐπανακάμψας τῆς Ἰταλίας μετημφιάσατο εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ...».

2. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Βενετοκρατίας εἶχαν ἐγκατασταθῆ στήν Κέρκυρα δυτικοὶ μοναχοὶ Ἀγουστινιανοὶ καί *Minori Conventuali*. Κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα προσετέθηκαν Φραγκισκανοὶ *Osservanti* καί Φραγκισκανοὶ *Riformati*. Κατὰ τὸ 1752 ὁ ἀριθμὸς τους, κατὰ τὸν G. HOFMANN, *La Chiesa Cattolica in Grecia, 1600-1830, Orientalia Christiana Periodica* 2 (1936) 167, ἦταν *Conventuali* περίπου 11, *Francescani Riformati* 3, *Agostiniani* 3 καί *Francescani Osservanti* πολλοὶ («multi»).

3. Οἱ δυτικοὶ μοναχοὶ διατηροῦσαν τρία νοσοκομεῖα στήν Κέρκυρα. Τὸ νοσοκομεῖο τῶν Καστράδων ἦταν στρατιωτικό, ὅπως ἀναφέρεται καί στὸ ἐγγράφο (f. 247°). Βλ. καί HOFMANN, ἔ.ἀ., σ. 168.

4. Καθεδρικὸς ναὸς τῶν καθολικῶν τῆς Κέρκυρας ἦταν ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πέτρου καί Παύλου στήν περιοχή τοῦ παλιοῦ Κάστρου, βλ. HOFMANN, ἔ.ἀ., σ. 167.

5. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν Φραγκισκανῶν *Riformati* πού παραθέτει ὁ HOFMANN, ἔ.ἀ., σ. 167. Διαφορετικά, στὸ νοσοκομεῖο πού συντηροῦσαν οἱ ἴδιοι θὰ ὑπῆρχε ἐφημέριος τοῦ δικοῦ τους τάγματος καί ὄχι τῶν *Minori Osservanti*.

παρέδωσαν ἓνα ἀντίγραφο, προφανῶς τοῦ π. Girolamo, στὸν καθολικὸ ἀρχιεπίσκοπο τῆς Κέρκυρας¹, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ γνωστοποίησε στὸν Ἱησουῖτη π. Bevilacqua. Ἀποφασίστηκε ἡ ἐξαφάνιση τῆς μεταφράσεως καὶ τοῦ βιβλίου. Ἀφοῦ μαζεύτηκαν ὅλα τὰ ἀντίγραφα, ἀφαιρέθηκε μὲ ἔντεχνο τρόπο τὸ τετράδιο τοῦ Δημητρίου καί, μὲ δραστηκὰ μέσα, καὶ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον ἀπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ π. Ἰωαννικίου. Οἱ ἔρευνες τῶν καθολικῶν μοναχῶν ἀπέδειξαν ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλο ἀντίτυπο τοῦ «Συνταγματικίου» σ' ὀλόκληρο τὸ νησί. Εἶχαν ὅμως τὸ φόβο ὅτι στοὺς Ἑλληνας δὲν θὰ ἦταν δύσκολη ἡ παραγγελία ἄλλου ἀντιτύπου ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη².

Παρατίθεται μεταγραφή τοῦ ἐγγράφου, μὲ διατήρηση τῆς ὀρθογραφίας του καὶ σιωπηλὴ διόρθωση τῶν σημείων στίξεως καὶ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων³:

I n f o r m a z i o n e

(f. 246^r) di un certo dialogo, tradotto dal greco in italiano, sopra la processione dello Spirito Santo, alcune copie del quale sono girate per Corfù.

In mano del monaco greco padre Joannichio Goja, officiatore della chiesa di SS. Giasone e Sosipatro, posta nelle Castrades, suburbio della città di Corfù, si trovav un libretto di pagine 104, d'idioma greco vernacolo, stampato nel 1746 in Moscopoli, lugo poco distante da Janina, città dell'Epìro, sotto il dominio Ottomano. Ecco la traduzione del frontespizio del libretto:

“Direttorio Ortodossico, che contiene alcune utilissime dimande e risposte, giusto l'opinione della Santa Cattolica et Apostolica Chiesa Orientale; composto da Don Costantino Sacromonaco Agionomito per bene de' Christiani idioti e de mercanti esistenti in Ungheria, dato alla luce per esser loro esibito gratuitamente, e coretto da Don Michiele Ipischiotto, nella stamparia del Nostro Santo Padre Naum Taumaturgo etc. 1746. In Moscopoli”.

1. Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος στὴν Κέρκυρα ἦταν ὁ Antonio Nani (1743-1765), βλ. HOFMANN, ἔ.ἀ., σ. 166, καὶ Π. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Σχέσεις καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων, Ἀθ. 1959, σ. 143.

2. Γιὰ τίς στενὲς πολιτιστικὰς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Ἱπείρο, βλ. ΣΠ. ΣΤΟΥΠΗ, Οἱ «ξένοι» ἐν Κερκύρα, β' ἔκδ., Κέρκυρα 1960.

3. Τὴ μεταγραφή ὀφείλω στοὺς φίλους π. Juan Nadal y Cañellas, S. J., καὶ ὑφηγητὴ κ. Ι. Χασιώτη, τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστῶ.

Contiene il libro tre lunghi dialoghi: Il primo, da pagina una sino a venti, tratta della processione dello Spirito Santo. Il secondo, da pagina ventiuina sino a quaranta cinque, tratta del primato del Papa. Il terzo, da pagina quarantasei sino a sessantaotto, tratta intorno al mistero della Eucaristia e Sua Consacrazione in azzimo e Termen/(f. 246^v) tato. Il resto del libro comprende il Matutino e altre orazioni quotidiane.

Questo libro cadde in mano di un giovine di 16 anni per nome Dimuzzo, o sia Demetrio, nipote del sudetto monaco Joannichio, e s'invaghì di tradurlo in lingua italiana; ma non ne tradusse altro che il primo dialogo, attesa la di lui imperizia e neppur avrebbe tradotto quello, se coll'occasione di frequentare la compagnia del padre Niceforo Teotochi non si avesse fatto assistere da lui per intendere i vocaboli litterali, dimandandogliene di genero in genero la spiegazione. In fatti, si vede che la traduzione è poco ben fatta, quantunque il greco vernacolo è la lingua usuale del detto giovine.

Continuò egli a trovarsi col detto padre Teotochi, facendosi dettare un corso di sommole della Logica et assaggiandone qualche principio di Geometria; ma non avendo talento adatto cessò dal frequentare le di lui domestiche lezioni.

Corsi così tre anni, si avvisò il giovine nell'ottobre del 1758 di accostare li PP. Minori Riformati, che hanno un ospedale nel sudetto suburbio Castrades, e li quali col proprio buon costume si rendono accetti a quei borghesani, sebbene di rito greco. Onde il giovine sotto la disciplina del padre Girolamo da Venezia intraprese di nuovo a studiar Logica e rassegnò al padre quel quinternetto, che appunto di sommole gli aveva dettato precedentemente il monaco sudetto Teotochi; non avendosi o non curandosi di far vedere, che appunto nelle prossime pagine del detto quinternetto era inserito il dialogo da lui tradotto, come si disse, coll'assistenza di esso monaco.

Nacque nel proposito serio discorso tra il padre Girolamo/(f. 247^r) et il giovine greco, il quale laudando il tenore del dialogo si applaudiva della traduzione e per la maggior sua parte ne dava merito al Teotochi. Il padre Girolamo se ne fè fare una copia per mano di un sacerdote mansionario della cattedrale, il quale non solo se ne trattene simile copia per uso proprio, ma ne concedette altra ad un religioso Minor osservante, che è capellano del publico Ospital militare.

Li sudetti PP. Minori Riformati ne rassegnarono una copia a Monsignor Illustrissimo e Reverendissimo Arcivescovo, che la comunicò al

padre Bevilacqua, Gesuita, il quale nella decorsa primavera ritrosesse in Ferrara, sua patria, tenendo la via di Napoli e Roma.

Con prudente maniera si è levato di mano del giovine il sudetto quinteretto e si sono pure ricuperate altre quattro copie del dialogo. Quindi con modi efficaci si ha tolto dalle mani de di lui zio, monaco Joanicchio, anche lo stesso libretto in stampa, d'onde fù fatta la traduzione; ma può ben credersi che non è difficile a questi greci di farsi venire da Moscopoli qualche altro esemplare di detto libretto, del quale però sin ora non ve n'è alcuno altro in Corfù, secondocche si è potuto desumere col mezzo di esattissime indagini.

Θεσσαλονίκη

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΑΣ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΛΑΣΚΑΡΙΣ
ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΡΑΚΟΒΙΑ

Στὸ ἡμερολόγιο τῆς μονῆς τοῦ Στράχοφ στὴν Πράγα, ποὺ μαζὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο πλούσιο ἀρχεῖο τῆς μονῆς ἀπόκειται σήμερα στὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Τσεχοσλοβακίας¹, ἔχουν σωθῆ δύο καὶ μόνο εἰδήσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἀγνωστὴ ἀπὸ ἄλλες πηγές διέλευση καὶ διαμονὴ τοῦ μητροπολίτη Λακεδαιμονίας Χρυσάνθου Λάσκαρι² στὴν Πράγα (Památník Národního Pisěmnictví, Strahov DC III 16). Ἡ πρώτη (f. 63^r): «1609-II-22. Celebravit ritu graeco in sacello Italico Reverendissimus Chrisantus Lascari, Archiepiscopus Lacedemonicus et habuit diaconum unum ex suis. Ambo hi duo nobiscum pransi», καὶ ἡ δευτέρα (f. 65^r): «1609-III-9. Scholae, Discidunt Praga Archiepiscopus Lacedemonicus D. Chrysantus Lascaris et Presbyter ejus Georgius Cracoviam».

Ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτὲς ἐξάγεται ὅτι: 1) Ὁ Χρυσάνθος Λάσκαρις ἔγινε ἐνωτικὸς πρὶν ἀπὸ τὶς 22 Φεβρ. 1609, ἀφοῦ κατὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ ἐτέλεσε τὴ λειτουργία «ritu graeco» στὸ ἰταλικὸ παρεκκλήσιο τοῦ Στράχοφ, ἐνῶ, ἂν ἦταν ἀκόμη ὀρθόδοξος, θὰ χαρακτηριζόταν schismaticus ἢ dissidens.

1. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὶς γραμμὲς αὐτῶν τὸν φίλο βυζαντινολόγο κ. Μ. Loos, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ ὀδηγήσῃ στὰ Ἀρχεῖα.

2. Σχετικὰ μὲ τὴ δράση τοῦ Χρυσάνθου Λάσκαρι βλ. Στ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν βαλκανικῶν λαῶν (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 56-59, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

Και όπωσδήποτε δέν θά προσχώρησε στόν καθολικισμό κατά τή διάρκεια τοῦ μακροχρόνιου ταξιδιοῦ του πρὸς τήν Πράγα, ἀλλά νωρίτερα. Ἐπομένως, ἡ ἔκθεση τοῦ καρδινάλιου Ubaldini (Μάρτιος 1611), πού πληροφορεῖ ὅτι ὁ Χρῦσανθος πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια (=1609) εἶχε δηλώσει ὑποταγή στήν Ἁγία Ἐδρα¹, δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής. Μὲ βάση τή νέα αὐτὴ πηγὴ, νομίζω ὅτι ἡ προσχώρησή του στόν καθολικισμό ἐγένεε κατά τὸ 1608. 2) Ὁ diaconus ἢ presbyter Georgius πρέπει νὰ εἶναι ὁ Χιώτης κληρικὸς Γεώργιος Κολοῦμπος, πού συνόδευσε τὸν μητροπολίτη καὶ σὲ ἄλλα ταξίδια του καὶ συνυπέγραψε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσάνθου πρὸς τὸν δούκα τοῦ Nevers Κάρολο Γουζάγα (28 Αὐγούστου 1613)². 3) Ἡ μετάβασή τους στήν Κρακοβία, τὴν ὁποία ἐπισκέπτονταν πολλοὶ ὀρθόδοξοι καὶ ἐνωτικοὶ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς τῶν πρώτων αἰῶνων τῆς Τουρκοκρατίας, πρέπει νὰ ἀποδοθῆ, νομίζω, σὸ ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν σημαντικὸ καθολικὸ κέντρο τοῦ ἐνωτικοῦ ρεύματος μὲ τὴ Ρώμη³. Ἐπομένως, εἶτε λόγιοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ (ζητεῖες), εἶτε, ὅπως ὑποθέτω στήν περίπτωση τοῦ Λάσκαρι, ἐλπίδες κινήσεων τῶν νεοφώτιστων βυζαντινόρρυθμων ἐνωτικῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδοῦλων ὀρθοδόξων καὶ ἀνασύσταση στόν Βαλκανικὸ χῶρο τοῦ καθεστῶτος τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, ὀδηγοῦσαν τὰ βήματα τῶν περιπλανωμένων Ἑλλήνων ἱερωμένων στήν ὀνομαστὴ πολωνικὴ πόλη.

Θεσσαλονίκη

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

ΕΝΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ
(H.N. 5-6)

Τὸ 1948 ἡ Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀμστερνταμ ἀπέκτησε ἓνα χειρόγραφο πού καταχωρίστηκε σὸ τμήμα χειρογράφων⁴ μὲ τὸν ἀριθμὸ

1. Στ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, αὐτ., σ. 57.

2. Στ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, αὐτ.

3. Βλ. Α. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2₁, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 145· τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 205, 353.

4. Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης βλ. Η. ΟΜΟΝΤ, Catalogue des manuscrits grecs des bibliothèques publiques des Pays-Bas (Leyde exceptée), Centralblatt für Bibliothekswesen 4 (1887) 195-199 [RR 82]. Καινούρια περιγραφή (μὲ μερικὲς ὄχι οὐσιαστικὲς προσθήκες) ἔδωσε στήν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας ὁ Μ. Β. ΜΕΝΔΕΣ DA COSTA στόν γενικὸ κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀμ-

I D 75 καὶ μὲ τὸν τίτλο «Menologium mensis Decembris». Δίνουμε ἐδῶ τὴν περιγραφή του :

Περγ. 32,5 × 24 φφ. 349 2 στήλες 22 στ. τέλ. 11ου αἰ.

Συμεῶνος Μεταφραστοῦ Βίοι ἁγίων τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου¹.

- φ. 1^α Μαρτύριον ἁγίας Βαρβάρας (BHG 216).
 φ. 12^β Βίος ὁσίου Σάββα (BHG 1609).
 φ. 121^α (2η στ.) Βίος ἁγίου Νικολάου (BHG 1349, διασκευὴ II τοῦ Anrich²).
 φ. 155^β (2η στ.) Βίος ἁγίου Ἀμβροσίου (BHG 69).
 φ. 173^α Βίος ὁσίου Παταπίου (BHG 1424).
 φ. 181^α (2η στ.) Μαρτύριον ἁγίων Μηναῶ, Ἐρμογένους καὶ Εὐγράφου (BHG 1271).
 φ. 221^β (2η στ.) Βίος ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου (BHG 490).
 φ. 277^α (2η στ.) Βίος ἁγίου Σπυρίδωνος (BHG 1648).
 φ. 318^α Μαρτύριον ἁγίων Εὐστρατίου, Αὐξεντίου, Εὐγενίου, Μαρδαρίου καὶ Ὁρέστου (BHG 646).

Τὰ κείμενα διαφέρουν, τὸ ἕνα περισσότερο, τὸ ἄλλο λιγότερο, ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα στὴν P.G. 116.

Τὸ χειρόγραφο περιλαμβάνει συνολικὰ 46 τετράδια ποὺ δὲν ἔχουν ἀριθμηθῆ (τὸ 21ο, 22ο, 24ο, 32ο, 38ο καὶ 45ο εἶναι τριάδια, τὸ 46ο δυάδιο). Χάσματα ὑπάρχουν: μετὰ τὰ φφ. 347₁ καὶ 348₂. Ἴσως νὰ λείπουν καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δύο (;) φύλλα. Αὐτὰ δὲν θὰ περιεῖχαν ὁμῶς τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνον τὸν τίτλο καὶ ἴσως σημειώματα, σφραγίδα ἢ ἐνθυμήσεις, ποὺ θὰ ἀφαιρέθηκαν, γιατί μποροῦσαν νὰ προδώσουν τὸν τόπον προελεύσεως.

Γραφή πολὺ ἐπιμελημένη, μικρογράμματη, μὲ ἀρκετὰ μεγάλα, στρογγυλὰ γράμματα. Τὰ ἀρχικὰ γράμματα εἶναι κόκκινα καὶ γαλάζια. Τὰ ἐπίτιτλα τῶν βίων κόκκινα, καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ χφ ὑπάρχει ἕνα ποικιλόχρωμο τετράπλευρο κόσμημα σὲ χρυσὸ βᾶθος (πίν. 5).

Στάχωση βυζαντινὴ καστανόχρωμη μὲ ἐντυπωμένα κοσμήματα καὶ μετάλλινους γόμφους στὶς γωνίες καὶ στὴ μέση (ἴμοια μὲ τὴν εἰκονιζόμενη στοῦ ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθ. 1961, εἰκ. 28).

Τὸ τελευταῖο φύλλο (349^β) εἶναι ἄγραφο, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα σημείωμα κάτω κάτω: τοῦ ἀ . . . , ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ τὸ ἀποκρυπτογραφήσω.

στερνταμ, τ. 2, 1902, ἀρ. 66-72, καὶ τ. 7, 1923, ἀρ. 381, 382, 724, 725 [RR 116] (τὰ ἄλλα χφ ποὺ ἀναφέρονται εἶναι ὅλα σημειώσεις καὶ σχόλια σὲ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα). Ἀπὸ τὰ ἑντεκα χειρόγραφα, ἕνα εἶναι ἀπὸ τὸν 15ο, τέσσερα ἀπὸ τὸν 16ο, πέντε ἀπὸ τὸν 17ο καὶ ἕνα ἀπὸ τὸν 18ο αἰώνα.

1. Ἐνα νεώτερο χέρι σημείωσε στὴν ἀρχὴ τοῦ κάθε βίου πόσα φύλλα καταλαμβάνει στὸ χφ, π.χ. φ. 155^β φύλ(λα) ἰς', φ. 173^α φύλ(λα) η', φ. 181^α φύλ(λα) μα'.

2. G. ANRICH, Hagios Nikolaos I, II, Λιψία 1913-1917. Τὸ κείμενο καὶ τῶν δύο παραλλαγῶν δημοσιεύεται στὸν τόμο 1, σ. 234-267, οἱ σημειώσεις στὸν τόμο 2, σ. 115-127.

Κάτω, στην τομή τῶν φύλλων διαβάζεται με μαῦρα γράμματα *μὴν δεκέμβριος*, καὶ με κόκκινα γράμματα *μεταφραστοῦ*¹.

Στὸ φ. 146^b (στὸν Βίο τοῦ ἁγ. Νικολάου), στὴν κάτω ὠα, με τὸ ἴδιο χέρι ποῦ ἔγραψε ὅλον τὸν ἄλλο κώδικα, ὑπάρχει ἡ σημείωση: *προσθήκη Παύλου μοναχοῦ*. Ἀναφέρεται στὸ ἐξῆς χωρίο τοῦ κειμένου τοῦ Βίου, ἀπ' ὅπου γίνεται παραπομπή με τὸ παραπεμπτικὸ σημεῖο λ (βλ. *πίν. 6*), ἀμέσως μετὰ τὸ «καὶ τῶ ὑπάρχω ὑπνοῦντι ἐπιφανεῖς» (P.G. 116, 348 A 2): «Ἀβλάβιε, καὶ αὐτῷ λέγει, βεβλαμμένε τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας ἐγερθεῖς ὅτι τάχιστα τοὺς κατεχομένους τρεῖς ἄνδρας ἐν τῇ φυλακῇ ἀβλαβεῖς ἀπόλυσον. Οἶδας γὰρ οἷα τὰ κατ' αὐτῶν καὶ ὡς πονηροῦ λήμματος οὐκ ἀμοίρους ἔχων τὰς χεῖρας τῇ κατ' αὐτῶν συνετέθης διαβολῇ. Εἰ δ' ἀπειθήσαις ἀλλὰ τὰ πάντων ἔσχατα τῶν κακῶν πείσει καὶ τὴν ψυχὴν δὲ προσαπολλύσεις». Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ἁγίου Νικολάου πρὸς τὸν Ἀβλάβιο δὲν περιέχονται στὸν Μεταφραστικὸ βίο τοῦ ἁγίου, οὔτε καὶ ἀναφέρονται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Anrich ἐ.ξ. (βλ. σ. 201, σημ. 2). Ἡ ἀρχὴ εἶναι λέξη πρὸς λέξη παρμένη ἀπὸ ἄλλους βίους τοῦ ἁγίου Νικολάου (πρβ. Praxis de Stratelatis, ANRICH I, σ. 75, στ. 7 κέ.). Ἀπὸ τὸ λογοπαίγνιο «Ἀβλαβεῖς ἀπόλυσον» καὶ πέρα ἡ προσθήκη διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ κείμενα τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Anrich.

Νὰ εἶναι ἄραγε ὁ Παῦλος μοναχὸς ὁ ἀντιγραφέας τοῦ χειρογράφου μας; Ὁ μόνος Παῦλος μοναχὸς ἀπὸ τὸν 11ο αἰώνα ποῦ ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τῶν Vogel-Gardthausen² εἶναι ὁ ἀντιγραφέας τοῦ Εὐαγγελίου Rylands Greek Ms. 2. Ἡ ἀπόδοση σ' αὐτὸν στηρίζεται στὸ ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν σημείωση τέλος τοῦ κατὰ Λουκᾶν ἁγίου εὐαγγελίου περιέχεται ἕνας ὕμνος με τὸν τίτλο «Στίχοι ἡρωϊκοὶ εὐχαριστίαν περιέχοντες εἰς τὸν Θεόν. Ποίημα Παύλου μοναχοῦ. Ὑμνεῖν σε, μάκαιρα κεδνὴ τριάς ὑψιθόωκε». Ἀλλὰ ὁ Παῦλος μοναχὸς δὲν εἶναι μᾶλλον ὁ ἀντιγραφέας, ἀλλὰ μόνον ὁ ὕμνογράφος. Δὲν ἤμουν σὲ θέση νὰ ἐξακριβώσω ἂν εἶναι ὁ ἴδιος με τὸν διάδοχο τοῦ Ἁγίου Νείλου τοῦ νεώτερου στὴν ἡγουμενία τῆς Μονῆς Κρυπτοφέρρης. Ὁ S. Gassisi (βλ. Oriens Christianus 5, 1905, 28 κέ.) δὲν ἀναφέρει τὸ «ποίημα», καὶ ἡ ἀρχὴ του δὲν ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τῆς H. FOLLIERI, Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae, I-V, Città del Vaticano 1960-1965.

Ὁ Gregory³ σ' ἕνα σημείωμά του συνδέει δύο Παρισινούς κώδικες,

1. Μπροστά, στὸ ξύλο τῆς στάχωσης εἶναι κολλημένα κομμάτια περγαμηνῆ (με μικρογράμματα ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα) καὶ τυπωμένο χαρτί (ἀπὸ κατάλογο παλαιοπωλείου;), ποῦ φαίνονται καθρεφτισμένα.

2. M. VOGEL - V. GARDTHAUSEN, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Λιψία 1909, σ. 378.

3. C. R. GREGORY, Textkritik des Neuen Testaments, Teil III, Λιψία 1909, σ. 1206-1207.

τοὺς Paris. gr. 78 καὶ 1097, μετὸν κώδ. Rylands. Καὶ οἱ δύο γράφτηκαν ἀπὸ κάποιον Παῦλο. Ἡ χρονολογία τοῦ δευτέρου εἶναι 1055. Ἡ παραβολὴ ποῦ ἕκαμα τῶν τεσσάρων χειρογράφων (τῶν Παρισινῶν, τοῦ Rylands, καὶ τοῦ Ἄμστερνταμ)¹ ἔδειξε πὼς εἶναι γραμμένα ἀπὸ διαφορετικούς γραφεῖς. Ὅσο γιὰ τὸ χφ τοῦ Ἄμστερνταμ δὲν ἀποκλείεται νὰ τὸ ἔγραψε ὁ Παῦλος μοναχὸς ποῦ συμπλήρωσε τὸν βίο τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Τὸ χειρόγραφο ἀγοράστηκε στὸ Ἄμστερνταμ ἀπὸ Ὀλλανδὸ παλαιοπώλη. Τὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἢ ἤρθε στὴν Ὀλλανδία μέσω ἐνὸς Ἑλλήνα εἶναι ἀρκετὰ βέβαιο. Πίσω, στὸ ἐσωτερικὸ ξύλο τῆς στάχωσης, ὑπάρχει ἓνα μισοσβησμένο σημεῖωμα στὰ ἑλληνικά, γραμμένο μετὰ μολύβι ἀπὸ σύγχρονο χέρι. Ἀναφέρεται στὴ σημερινὴ κατάστασι τοῦ χειρογράφου². Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῶν Σερρῶν ἢ τῆς Κοσινίτσας ποῦ δὲν τὰ ἐπέστρεψαν οἱ Βούλγαροι³, ἢ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος (Σκίτη Ἁγίου Ἀνδρέου;).

Amsterdam

A. F. VAN GEMERT

«ΟΠΛΗ»

Ὀπλή, ἢ, σήμαινε στοὺς ἀρχαίους «νύχι ζώου», ἀρχικὰ ἄσχιστο, κατόπι καὶ σχισμένο, ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὸ πέλμα ἀνθρώπου (βλ. Ἡσύχιος) καὶ γιὰ τὸ ἔχνος ποδιοῦ ζώων καὶ ἀνθρώπων ἐπάνω στὴ γῆ, *vestigium pedum*, ὅπως ἐρμηνεύει ὁ Δουκάγγιος.

Ἡ λέξι αὐτὴ σώθηκε σὲ διάφορα σημερινὰ ἰδιώματα, μετὰ τοὺς τύπους *ὄπλη* (Κύπρος, Μπόβα Καλαβρίας), *οὔπλη* (Λιβίσι Λυκίας), *ὄμπλη* (Ἄστυπάλεια, Ζάκυνθος, Θήρα, Κρήτη, Χίος), *οὔμπλη* (Ἡπειρος, Μακεδονία, Σάμος), *οὔμπλια* (Σουφλί Δ. Θράκης), *ἐμπλια* (Θήρα), μετὰ τὴν ἀρχαία σημασία (Κρήτη), μετὰ τὶς σημασίες «πέλμα» (Ἡπειρος), «ἔχνος ποδαριοῦ πάνω στὴ γῆ» (Ἄστυπάλεια, Ζάκυνθος, Ἡπειρος, Θήρα, Μακεδονία, Λιβίσι, Σάμος, Σουφλί), μετὰ τὴν σημασία «μονοπάτι» καὶ «τρόπος» (Κύπρος) καὶ «πάτημα, ἀφορμὴ, πρόφασιν» (Κρήτη). Μετὰ τὴν σημασία «πέλμα καὶ ἔχνος

1. Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν κ. Charles Astruc ποῦ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ὑποδείξῃ ποῦ νὰ βρῶ φωτογραφίες τῶν Παρισινῶν χειρογράφων.

2. Στὴ δευτέρη γραμμὴ διαβάζεται «... ἔχει 349 φύλλα...».

3. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗ, Τὰ ἐκ Σερρῶν χειρόγραφα ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, Ἑλληνικά 4 (1931) 525-6. [Ὁ κ. Πολίτης εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μετὰ πληροφορήσῃ πὼς, μολοντί ἡ στάχωση εἶναι τοῦ τύπου τῆς σταχώσεως τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Προδρόμου τῶν Σερρῶν, τὸ χφ δὲν ταυτίζεται μετὰ ἓνα ἀπὸ τὰ 18 περγαμηνὰ τῆς μονῆς ποῦ δὲν ἐπεστράφησαν (καὶ ποῦ σημειώνονται ἔ. ἀ. σ. 526)].

ποδαριοῦ» σχηματίστηκαν στήν ἠπειρο τὰ σύνθετα *βονῖδ-ουμπλή* = *πάττημα βοδιοῦ*, καί *γατ-ουμπλή* = *πάττημα γάτας*.

Ἐχοντας τώρα ὑπόψη τήν ἤδη μεσαιωνική σημασία «ἔχνος ποδαριοῦ» καί τήν κυπριακή σημασία «μονοπάτι», μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε τή γραφή οὐ πλὴν στό στίχο 1573 τοῦ μεσαιωνικοῦ ἱπποτικοῦ μυθιστορήματος Φλώριος καί Πλάτζια Φλώρα, πού μᾶς δίνει τὸ χειρόγραφο V τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης, καί τήν ὁποία ἀπορρίπτει ἡ ἔκδοση E. Κριαρᾶ, προτιμώντας τή γραφή *βουλήν* πού μᾶς δίνει τὸ χειρόγραφο L τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου. Ὁ Φλώριος προσπαθώντας νά μπῆ μέ κάθε τρόπο κρυφά στό παλάτι τοῦ Ἀμιρᾶ, γιά νά συναντήσῃ τήν Πλάτζια Φλώρα, ἐκμυστηρεύεται τὸν πόθο του στόν ἔμπιστο τοῦ Ἀμιρᾶ καστελάνο καί μέ πλούσια δῶρα τὸν πείθει νά τὸν βοηθήσῃ στήν παράτολμη ἀπόφασή του. Τότε ὁ καστελάνος, στ. 1564 (ἔκδ. Κριαρᾶ):

*καθέζεται καὶ μεριμνᾷ πῶς νά τὸ καταστήσῃ,
μέ ποίαν στρατάν καὶ ὁδόν, ὡς διὰ νά ἰδῇ τὴν κόρην.*

Στρατάν καὶ ὁδόν λοιπόν, καί ὄχι *βουλήν*, ἀναζητεῖ ὁ καστελάνος γιά τήν κρυφὴ εἴσοδο τοῦ Φλώριου στό παλάτι, καί βρίσκοντάς τη τήν ἀνακοινώνει στόν Φλώριο (στ. 1572):

*Φλώριε, τί δειλοσκοπᾷς καὶ τί δειλίαν ἔχεις;
Ἐγὼ τὴν στρατάν καὶ οὐ πλὴν γοργόν νά σέ τὴν μάθω,
τὸ πῶς νά ἰδῆς τὴν λυγερὴν καὶ πῶς νά τὴν συντόχης.*

Στὸ οὐ πλὴν τοῦ χειρογράφου τῆς Βιέννης δὲν μπορεῖ νά ὑπόκειται ἄλλο ἀπὸ τὴν λέξη *ὄπλιν*, μέ τὴν ἔννοια «στενὸς δρόμος, πέρασμα, τρόπος». Ὁ Φλώριος δὲν χρειάζεται νά τοῦ μάθουν *βουλήν*, πού ἄλλωστε τὴν ἔχει μέ τὸ παραπάνω, ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ *βουλή* δὲν διδάσκεται.

Τὸ χειρόγραφο τῆς Βιέννης, πού σώζει τὴ γραφή οὐ πλὴν, θεωρεῖται ὅτι γράφτηκε γύρω στό 1550, ἐνῶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, πού δίνει τὴ γραφή *βουλήν*, ἀνάγεται στό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 15ου αἰώνα, εἶναι δηλαδὴ παλαιότερο. Αὐτὸ ὅμως δὲν μᾶς ἐμποδίζει, νομίζω, νά θεωρήσουμε καί τὰ δυὸ χειρόγραφα ὡς παραλλαγές ἐνὸς ἀκόμη παλαιότερου, πού ἔδινε τὴ σωστὴ γραφή *ὄπλιν*, ἢ τὴν ἐφθαρμένη γραφή οὐ πλὴν, τὴν ὁποία, μὴ μπορώντας νά ἐννοήσῃ ὁ ἀντιγράφος τοῦ χειρογράφου L, διόρθωσε σὲ *βουλήν*.

Ἄν οἱ παραπάνω σκέψεις εἶναι σωστές, ὁ ποιητὴς εἶχε γράψῃ:

Ἐγὼ τὴν στρατάν καὶ ὄπλιν γοργόν νά σέ τὴν μάθω.

Ἡ πλεοναστικὴ ἔκφραση *στράταν καὶ ὄπλιν* (=δρόμο καὶ μονοπάτι) δὲν μπορεῖ νά μᾶς ξενίσῃ, ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ ἴδιος ποιητὴς γράφει στόν στ. 1565:

μέ ποίαν στρατάν καὶ ὁδόν ὡς διὰ νά ἰδῇ τὴν κόρην,

καί ὅτι καί ὁ ποιητὴς τοῦ Λίβιστρου καὶ Ροδάμνης, στ. 3127, γράφει:

τὸ μονοπάτιν, τὸν κοπὸν γῆς Ἀργυροῦ τοῦ κάστρου.

«ΑΛΛΗΜΕΡΙΑ»

Στὰ ἀκόλουθα δύο χωρία τοῦ ποιήματος τοῦ Φαλιέρου «Λόγοι διδακτικοί» (ἔκδ. Γ. Ζώρα, Κρητικά Χρονικά 2, 1948, σ. 213 κ.έ., στ. 282 καὶ 310) ἀπαντοῦμε τὴ λέξη *ὄλημεριές*¹:

*Δὲ λέγω πετεινόπουλα, οὐδὲ παχιά γουρούνια,
ἀμὲ κατὰ τὴν κοντετζιὸν ἄς εἶναι τὰ μπουκούνια. 280*
*Διαπὰς² τὲς ἔλαμπρες γεορτὲς καλύτερα καὶ πλήσα,
ὅτι οἱ γιορτὲς καὶ ὄλημεριές δὲν εἶναι ὅλες ἴσα.*

καὶ

*Κράτει ζαγάρια καὶ σκυλιὰ κατὰ τὴν κοντετζό σου,
πήγαινε τὲς ὄλημεριές, κνήγα ἀπατός σου. 310*
*Μηδὲν δοθῆς πάντα σ'αὐτά, ἀμὲ σωφρόνου ἄς ἔναι,
ὄλημεριὸς ἂν κωνηγᾶς, ἀργὰ στὸ σπῖτι μένε.*

Ἡ λέξη *ὄλημεριές* τῆς ἔκδοσης ὀφείλεται σὲ διόρθωση τοῦ ἐκδότη, ἐνῶ τὸ χφ παρέχει καὶ στὰ δύο χωρία τὴ γραφὴ *ἀλημεριές*, δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ἡ διόρθωση εἶναι δικαιολογημένη. Ὁ ἴδιος ἐκδότης σὲ παλιότερη ἔκδοση τοῦ κειμένου («Ἐπιθεώρησις» Ρώμης, Ἔτος Γ', 1940, τεῦχος 1, σ. 13-30) εἶχε δεχτῆ στὸν στ. 310 τὴ γραφὴ *ἀλλ' ἡμεριές*. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ ὅτι τὸ *ἡμέρα* δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀρῆ τὴν κατάληξη -ιά παρὰ μόνο σὲ σύνθεση: πρβ. τὰ σύνθετα: *ἰσημερία, τριημερία, τετραημερία καὶ τετραμερία, πενθημερία, ἑξαημερία καὶ ἑξαμερία, δεκαημερία καὶ δεκαμερία* (Δημητράκος), καθὼς καὶ τὸ ἐπίρρ. *ἀντημερέας* στὸ ποντιακὸ ἰδίωμα = ἡμέρας ἔτι οὔσης, (Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν). Ὁ Πάγκαλος ἐπίσης (Περὶ τοῦ γλωσσ. ιδιώματος τῆς Κρήτης) ἔχει τὸ ἐπίρρ. *ὄλημεριως* ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη.

Ἀκόμη θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθῆ ὅτι οὔτε τὸ *ἀλλ'* μπορεῖ νὰ ἔχη ὑπόσταση (δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε *ἀλλὰ* οὔτε *ἄλλο*, πού θὰ μπορούσε νὰ πάθῃ ἐκθλιψή). Ὁ καθηγητῆς Ε. Κριαρᾶς (ΕΜΑ 1, 1939, σ. 145) διόρθωσε τὸ *ἀλλ'* *ἡμεριές* τῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ κειμένου σὲ *ἀλλημεριές*, διέκρινε δηλ. ὅτι μόνο ὡς σύνθετη θὰ μπορούσε νὰ σταθῆ ἡ λέξη καὶ θεώρησε ὡς β' συνθετικὸ τὸ οὐσιαστικὸ *μεριά*, δίνοντας στὸ σύνθετο τὴ σημασία «ἄλλη μεριά». Θὰ ταίριαζε ἴσως στὸν στ. 310 ἡ σημασία αὐτὴ («πήγαινε σὲ τόπους ξεχωριστούς,

1. Οἱ παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν ἐκτενέστερη ἀνάπτυξη ἀπόψεών μου πού διατυπώθηκαν στὸ ἄρθρο *ἀλλημεριά* τοῦ Α' τόμου τοῦ «Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας» τοῦ καθηγητοῦ Ε. Κριαρᾶ, στὸ ὅποιο συνεργάζομαι.

2. *διαπὰς*, ἐπίρρ. = προπάντων, ἰδίως (βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗ, Ποιητικὴ Ἀνθολογία Β', Μετὰ τὴν Ἄλωση, γλωσσάριο, καὶ αὐτ. σ. 84, ὅπου τὸ ἐπίρρ. ἀπὸ ἄλλο χωρίο τοῦ Φαλιέρου). Ἡ ἔκδ. Ζώρα ἔχει ἐδῶ διὰ πᾶσ'.

διαλεγμένους, νά κυνηγήσης») ¹, ὅχι ὅμως καὶ στὸν στ. 282, ὅπου εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ λέξη πού συνδέεται μὲ τὴν ἔννοια «ἡμέρα».

Ὅσο γιὰ τὴ γραφή *ὀλημεριές* ἀξίζει νά σημειωθῆ ὅτι σὲ κανένα λεξικό ἢ γνωστὸ κείμενο τῆς ἐποχῆς δὲν ἀπαντᾷ ἡ λέξη *ὀλημεριά*, ἐνῶ ἀπαντοῦν οἱ λέξεις *ὀλημερήσιος* (Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Ἐθνητῶν 58, 1954, 19), *ὀλημεριάζω* H. PERNOT, Études de linguist néo-hellén. τ. III, Παρίσι 1: 46, σ. 490), *λημέρι*, *λημεριάζω* (N. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, Ἐτυμολ. Λεξ., ²1967), *ὀλημερονός* (Ἀπόκοπος, ἔκδ. ΑΔΕΞΙΟΥ, στ. 30 καὶ Γλωσσάρ.), καθὼς καὶ *ὀλημερονίς* ἐπίρρ. (Γζάνε, Κρητικὸς πόλεμος, ἔκδ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ σ. 354₁₇) καὶ *ὀλήμερον* (SIARKARAS PITSILIDÈS, Poèmes d'amour, 93₄₆). Πρβ. καὶ τὸ σημερινὸ κρητικὸ ἐπίρρημα *ὀλημέριως* (Πάγκαλος, ὅ.π.).

Ἄν δεχτοῦμε λοιπὸν τὴ γραφή τοῦ ἐκδότη, πού φαίνεται νά ἐπηρεάσθηκε στὴ διόρθωσή του ἀπὸ τὸ ἐπίρρημα *ὀλημερονίς* τοῦ στ. 312, καὶ τὴ συσχετίσωμε μὲ μία ἀπὸ τὶς παραπάνω λέξεις, ἡ λέξη θὰ πρέπη νά σημαίνει «ὅλη τὴν ἡμέρα» ἢ ἴσως (ἀπλῶς) «ἡμέρα». (Πρβ. *ὀλημερονά καὶ βοάδια*, Ὀμιλία νεκροῦ βασιλιᾶ, στ. 42, ἔκδ. Μ. Μανούσακα, ΕΦΣΘ 8, 1963, 303 κ.έ., ὅπου ἡ λέξη *ὀλημερονό* σημαίνει τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας, ὅ.π., σ. 313, Γλωσσάρ.).

Κατὰ τὴ γνώμη μου ὅμως θὰ μπορούσε νά σταθῆ ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου (*ἀλλημεριές*) γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) Ἄν συγκρίνωμε τὰ παραπάνω χωρία μὲ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ Δεφαράνα, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἔχει διαπιστωθῆ ² ἀντιγράφει τὸν Φαλιέρο, βλέπομε ὅτι στὸ πρῶτο χωρίο (στ. 282) ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀκόλουθο τοῦ Δεφαράνα (Λόγοι διδασκτικοί, ἔκδ. Σ. Καραϊσκάκη, Λαογραφία 11 1934/37, σ. 42, στ. 316-318):

*ἀμὴ κατὰ τὴν τάξην τους ἄς εἶν' καὶ τὰ μπουκούνια.
Καὶ τὲς λαμπρὲς καὶ ἑορτὲς καλύτερα καὶ πλήσια,
διατὶ εἶν' ἡμέρες καὶ [οἱ] ἑορτὲς, δὲν εἶναι ὅλες ἴσια.*

1. Θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νά παραβάλλη π.χ. τὸν στ. 310 τοῦ Φαλιέρου μὲ τὰ ἐξῆς χωρία τοῦ Λιβίστρου, ὅπου ἐπίσης γίνεται λόγος γιὰ κυνήγι: *καὶ τὰ παιδόπουλά μου / εἰς ἄλλον τόπον ἔτρεχαν μερέαν καὶ κυνηγοῦσιν*, Λιβίστρος, ἔκδ. Lambert, Sc. 1386, *εἰς τόπον πανεξαίρετον μερέα νά κυνηγοῦμεν*, αὐτ. Esc. 2524, *εἰς ἄλλον τόπον ἔτρεχα μερέα νά κυνηγήσω*, Λιβίστρος, ἔκδ. Wagner, Trois poèmes grecs, N 2219. ὅμως δὲν θὰ ἦταν σωστό, γιατί, ὅπως εἶναι φανερό, στὰ χωρία αὐτὰ πρόκειται γιὰ «μεριά», γιὰ τόπο· ἄλλωστε καὶ στὰ τρία προηγεῖται ἡ λέξη *τόπος*. Σημειώνω μάλιστα ὅτι ἐπιρρηματικὴ χρῆση τῆς λέξης *μερέα* ἢ *-ιά* στὴν αἰτιατικὴ, μὲ τὴ σημασία «κατὰ μέρος», «στὴν ἄκρη», εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα χωρία ὅπως: *τοῦ καιροῦ τὰ ὑπόδυνα μερέαν τὰ χωρίζω*, Λιβίστρος, ἔκδ. Lambert, Esc. 2803, *καὶ πᾶσιν χώρια των μερέα*, Σαχλίκη, Ποίημα παραινετικόν, ἔκδ. Vitti, Κρητ. Χρονικὰ 14 (1960) στ. 193.

2. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 18, σημ. 1.

ἐνῶ τὸ δεῦτερο (στ. 310) ἔχει ἀντίστοιχο τὸ ἐξῆς (αὐτ. σ. 44, στ. 346-348):

τὲς ἄλλες μέρες πῆγαινε, κυνήγα ἀπατός σου,
μηδὲν δοθῆς πάντα σ' αὐτά, ἀμὲ σωφρόνου ἄς εἶσαι
ὄλημερις ἂν κυνηγᾶς, ἀργὰ στὸ σπίτι ἄς εἶσαι.

Διακρίνει δηλ. καὶ ὁ Δεφαράνας στὴ λέξη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλος καὶ τοῦ ἡμέρα στὸ δεῦτερο χωρίο, ἀλλὰ ἀσφαλῶς καὶ στὸ πρῶτο, ὅπου ὅμως διατηρεῖ μόνο τὸ ἡμέρες (βλ. καὶ ἐδῶ σημ. 2).

β) Εἶναι κάπως ἀπίθανο τὸ χφ νὰ παρέχη ἐσφαλμένη γραφὴ σὲ δύο χωρία ποὺ βρίσκονται τόσο κοντά.

Πιστεύω γι' αὐτὸ πὼς πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ γραφὴ ἀλλημεριές (ἄλλος καὶ ἡμέρα)¹. Τὸ ἄλλος ἐδῶ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴ σημασία «ἀσυνήθιστος, ἐξαιρετικός», ποὺ δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲ κείμενα σύγχρονα περίπου μὲ τὸν Φαλιέρο, ἢ λίγο παλιότερα, πρβ. π.χ. τοῦ Γκουλτζωνῆ τοῦ μεθυστῆ, ὁποῦ ἔχει ἄλλην χάριν, Σαχλίκης, Γραφαὶ καὶ στίχοι κλπ. Β', ἐκδ. Wagner, στ. 479, καὶ λιβάδιν ἄλλης χάριτος, παράξενον ὀκάτι, Καλλίμαχος, ἐκδ. Κριαρᾶ, στ. 150 (βλ. καὶ Ε. ΚΡΙΑΡΑ, Λεξικὸ μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας, λ. ἄλλος 6).

Νομίζω ἐξἄλλου ὅτι ἡ λέξη ἀλλημεριές χρησιμοποιεῖται ὡς περίπου συνώνυμο τοῦ γιορτές στὸν στ. 282, σημασία ποὺ ταιριάζει καὶ στὸν στ. 310 («πῆγαινε δηλ. τίς γιορτές, ὅχι κάθε μέρα») ². ἄλλωστε καὶ παρακάτω ὁ Φαλιέρος γράφει: Μηδὲν δοθῆς πάντα σ' αὐτά, ἀμὲ σωφρόνου ἄς ἔναι· μὴν πηγαίνης δηλ. διηνεκῶς στὸ κυνήγι, ἀλλὰ μόνο τίς ἐορτάσιμες μέρες.

Θεσσαλονίκη

KOMNINH Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ

1. Ὁ ἴδιος ποιητῆς στὸ ἴδιο ποίημα (Λόγοι διδακτικοὶ) στ. 181 ἔχει τὸ σύνθετο πολυμερία (σκόπησε πῶς κάμνει τὸ μερμούκιν, / ὅπου [ξε]τρέχει πόθεν ποῦ ἔναι σιταροκούκιν / νὰ τὸ μαζώνη πρόθυμα μὲ τὴν πολυμερίαν / καὶ τὸ σωρόψη), ὅπου ἐπίσης εἶναι φανερό ὅτι β' συνθετικό εἶναι τὸ μέρα (ἢ ἡμέρα).

2. Ἡ ἐκδότρια τοῦ ποιήματος τοῦ Δεφαράνα σημειώνει στὸν στ. 318: «ἡμέρες καὶ γιορτές=Werktage und Feiertage. Er macht einen Unterschied zwischen den Feiertagen und Werktagen. Unter dem Wort ἡμέρες versteht er die Werktage. Er empfiehlt, dass an den Feiertagen das Essen besser sein soll», καὶ φαίνεται ὅτι πράγματι αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἡμέρες στὸν Δεφράνα. Ὅσο γιὰ τὸν Φαλιέρο δὲν νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ παραθέτῃ σὲ δύο χωρία ποὺ βρίσκονται σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση μιὰ τόσο σπάνια λέξη μὲ διαφορετικὴ κάθε φορὰ σημασία, μολονότι ἡ σημασία τοῦ ἡμέρες τοῦ πρώτου χωρίου τοῦ Δεφαράνα ταιριάζει πολὺ καλὰ καὶ στὸ ἀντίστοιχο ἀλλημεριές τοῦ Φαλιέρου, ποὺ φαίνεται ὅτι μὲ αὐτὸ τὸ νόημα τὸ κατάλαβε καὶ ὁ Δεφαράνας.

«ΦΙΛΟΠΟΤΙΝ»

Ὁ Πτωχοπροδρομικός στίχος *Ἐγὼ δ' ὡς ἡμην νηστικός ἀπὸ τὸ φιλοπότιν* (I, 138 Hess. - Pern.) δὲν ἔχει ἐρμηνευθῆ, ὅσο ξέρομε, ἱκανοποιητικά ὡς σήμερα. Ἡ δυσκολία βρίσκεται κυρίως στὴν λ. *φιλοπότιν*. Οἱ ἐκδότες Hesseling - Pernot σημειώνουν: «Ἀπὸ τὸ φιλοπότιν joint à νηστικός rend le vers incompréhensible et il devient dès lors impossible de discuter avec fruit les quelques difficultés que présente la suite des vers» (σ. 86). Ἐξάλλου δὲν ὑπάρχει τίποτε ὑποβοηθητικὸ στὸν index τῆς ἴδιας ἐκδόσεως (λ. *φιλοπότιν*, σ. 265). Στὴν προσπάθεια νὰ κατανοήσωμε τὸν στίχο ἐπιχειρήσαμε τὴ διόρθωση τῆς λ. *φιλοπότιν* σὲ *Φιλοπάτιν*. Ἡ διόρθωση, ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη παλαιογραφικὸ ἔρεισμα, μολονότι δὲν εἶδαμε τὸ σχετικὸ χφ (Parisinus gr. 396), βοηθεῖ ἀπὸ ἐννοιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἄποψη στὴν ἐρμηνεία τοῦ χωρίου.

Στὴ μεσαιωνικὴ Κωνσταντινούπολη *Φιλοπάτι(ο)ν* ἦταν ἡ ὀνομασία δύο τοποθεσιῶν, στὶς ὁποῖες ὑπῆρχαν αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα. Ἄν παραδεχτοῦμε ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ τοπωνύμιο, τὸ κείμενο γίνεται σαφέστερο· τὸ ὄδε τοῦ στίχου I, 129 Hess. - Pern. μπορεῖ ἐπίσης νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴ διόρθωση αὐτή.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ μία ἀπὸ τίς δύο τοποθεσίες φερόταν καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ *Μαγγάνη* ἢ τὰ *Μάγγανα*· ἡ ἐνδειξη ἐνισχύει τὴν ἔρθητα τῆς διορθώσεως, ἀφοῦ ὁδηγεῖ στὰ πολυσυζητημένα *Μαγγάνεια* ποιήματα. Τὸ *Φιλοπάτι(ο)ν* αὐτὸ βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ Κερατίου κόλπου, στὰ ἀριστερὰ γιὰ τὸν εἰσερχόμενον· ἀντιστοιχεῖ περίπου στὰ σημερινὰ Sarayburnu, Sirkeci, Sultan - Ahmet ¹.

Ἔτσι ὁ στίχος I, 138 Hess. - Pern. θὰ πρέπει νὰ σημαίνει: ἐγὼ ὅπως ἤμουν νηστικός ἀπὸ τὸ *Φιλοπάτιν*, ὅπως εἶχα γυρίσει νηστικός ἀπὸ τὸ *Φιλοπάτιν*.

ἸΑθήνα

ΑΛΕΚΟΣ Ι. ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ

1. Πρβ. R. JANIN, Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique, Παρίσι 1950, σ. 131-132, 142-144, 277-278.